

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

MOĞOL DEVLETLERİNDE MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI

BETÜL SÜMEYRA TAHTALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

PROF. DR. KEMAL ÖZCAN

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Betül Sümeyra TAHTALI
	Numarası	168105011020
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH/ GENEL TÜRK TARİHİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Kemal ÖZCAN
	Tezin Adı	MOĞOL DEVLETLERİNDE MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **MOĞOL DEVLETLERİNDE MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI** başlıklı bu çalışma 07/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Kemal ÖZCAN	
2	Doç. Dr.	Yakup KAYA	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Sefer SOLMAZ	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Betül Sümeyra TAHTALI		
	Numarası	168105011020		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH ANABİLİM DALI /TARİH BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MOĞOL DEVLETLERİNDE MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Betül Sümeyra TAHTALI

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	BETÜL SÜMEYRA TAHTALI		
	Numarası	168105011020		
		TARİH ANABİLİM DALI /TARİH BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. KEMAL ÖZCAN		
Tezin Adı	MOĞOL DEVLETLERİNDE MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI			

Cengiz İstilâlarıyla genişleyip kıtaları birbirine bağlayan Moğol Devleti toprakları, askerî sisteme dayanan Moğol Devlet teşkilatında başlarda fethedilen ülkelerden vergi toplamak amacıyla, yetkileri çerçevesinde değişik isimler almış olan kişilerin vazifelendirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bunlar, vilayet anlamındaki daruga kelimesinden hareketle darugaçi denilen valiler, Moğolca askerî asilzadeler için kullanılmış olan noyanlar ve tangmaçi denilen vergi memurlarıdır. Moğollar, yerleşik hayat biçimini benimseyen milletleri küçük görmüşler, kendilerini de küçük düşüreceği kaygısıyla yerleşik hayattan kaçınmışlardır. Moğol geleneğinin bu bakış açısı, İmparatorluğa tabii olan uygar şehirlerin yöneticiliğini herhangi bir Moğol'un yapmasına engel teşkil etmiştir. Bu durumda, fethedilen şehirlerin idaresi, Moğollar'ın hizmetinde olup soyu başka ırklara dayanan, güvenilen ve iş bilen kişilere teslim edilmiş olup, bu vazifeye genel itibariyle birçok Uygur ve Çinli tayin edilmiştir. Zaman içerisinde Altın Orda, Çağatay ve İlhanlı Hanlıkları Türkleşmiştir. Moğol Devletleri'nin Türkleşmesi olgusu içerisinde darugaçi, Noyan, tangmaçi gibi idarecilerden Müslüman ve Türk olanların da rolü olmuştur. Bu idareciler Moğollar ile fethettikleri bölgelerdeki halk arasında köprü oluşturmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Moğol, devlet adamları, hanlık, Türk, Müslüman

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	BETÜL SÜMEYRA TAHTALI		
	Student Number	168105011020		
		DEPARTMENT HISTORY/ HISTORY DEPARTMENT OF SCIENCE		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. KEMAL ÖZCAN		
Title of the Thesis/Dissertation	MUSLİM AND TURKİSH STATESMEN İN MONGOLİAN STATES			

The territory of Mongol Government, based upon military organization, enlarged and connects the continents day by day and the governors made some people task firstly for gathering tax from the countries that have been conquered. They were the governors calles darugaçi, derived from daruga that means province; tax officials called tangmaçi and noyan, derived from military noblemen. Mongols looked down on societies that settled down and avoided settling down. This traditional Mongol point of view was a handicap for the Mongol people to govern the cities. Then the governer of the conquered cities were mostly Uyghur and Chinese people. After a while, Altın Orda, Cagatay, İlhan khans became Turk. The reason why Mongols became Turk were the administratives; Noyan, Darugaçi, Tangmaçi. They were the bridges between the Mongols and the people of conquered lands.

Abstracts: Mongols, statesmen, khanate, Turks, Muslims.

İçindekiler

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖN SÖZ	iv
GİRİŞ	1
I. Araştırmada Faydalanılan Kaynaklar	1
I.I. Ana kaynaklar.....	1
I.I.I. Câmiu't- Tevârih	1
I.I.III. Monghol-un Niuça Tobça'an.....	2
I.I.IV. Müsâmeretü'l-ahbâr.....	2
I.I.V. Tarih-i Cihangüşâ.....	3
II. İnceleme – araştırma eserleri	4
III. Moğolların Tarih Sahnesine Çıkışı	4

Birinci Bölüm

MOĞOL DEVLETLERİNİN SİYASİ DURUMU

I.I. Moğol İmparatorluğu.....	6
I.I. Çağatay Hanlığı	7
I.II. Altın Orda Hanlığı.....	11
I.III. İlhanlılar.....	15

İkinci Bölüm

CENGİZ HAN DÖNEMİ MOĞOL İMPARATORLUĞUNDA MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI

II. I. Hasan Hacı, oğlu ve Ali Hoca.....	18
II. II. Seyid Ecel	19
II.V. Samagar Noyan.....	20
II.VI. Körgüz.....	21

Üçüncü Bölüm

ÇAĞATAY HANLIĞI'NDA MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI

III. I. Habeş Amid	22
III. II. Bahaeddin Merginanî	23
III. III. Mahmud Yalavaç	24
III.V. Mesud Yalavaç.....	27

III.IV. Ali Yalavaç (Ali Bög).....	29
III.VI. Ebubekir Yalavaç.....	29
III.VII. Sevinç Yalavaç.....	29

Dördüncü Bölüm

İLHANLILARDA MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI

IV.I Taceddin Mu'tez.....	30
IV. II. Tükelek Bahşi.....	30
IV. III. Esen (İsen) Kutluğ.....	30
IV. IV. Türkiye Selçuklu Sultanları.....	30
IV. IV.I. Gıyaseddin Keyhüsrev II.....	31
IV.IV.II. İzzeddin Keykavus II.....	32
IV.IV.III. Rükneddin Kılıçarslan IV.....	36
IV.IV.IV. Gıyaseddin Keyhüsrev III.....	36
IV.IV.V. Mesud II.....	38
IV.IV.VI. Keykubad III.....	42
IV.V. Artuklular.....	44
IV.V.I. Fahreddin Kara Arslan (1259-1291).....	44
IV. V.II. Necmeddin Gazi (1294-1312).....	46
IV.IV.III. Melik Salih Şemseddin (1312-1366).....	48

Beşinci Bölüm

ALTIN ORDA HANLIĞINDA MÜSLÜMAN TÜRKLER

SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA.....	54
Özgeçmiş.....	57

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.mlf.	adı geçen müellif
a.g.t.	adı geçen tez
b.	bin
bkz.	bakınız
C.	Cilt
çev.	çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	hazırlayan
s.	sayfa
ss.	sayfa sayıları
S.	Sayı
SAD	Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
yay.	yayını, yayınlayan
yy.	yüzyıl

ÖN SÖZ

Döneminde devletlerin korkulu rüyası olmuş olan Cengiz Han (1206-1227), Moğol Devletini kurduktan sonra ilk olarak 1215'te Çin üzerine sefer düzenlemiş, ardından batı seferlerini başlatmıştır. Batı seferlerine Cengiz Han'ın üç büyük oğlu da katılmıştır. Moğol işgalleri sonrası harap olmuş olan batı şehirlerini, sonrasında tayin edilmiş olan kağanlığa bağlı genellikle Türk ve Çinli memurlar tarafından onarılmaya çalışılmıştır. Zaten Moğol siyasî teşkilatının kurulmasında etkisi olanlar da bu memurlar olmuştur.

Atlı-göçebe hayatı yaşamış olan Moğollar -doğal olarak- yerleşik hayatın gerektirdiği meziyetlerden mahrum kalmışlardır. Moğollar gelenekleri gereği yerleşik hayata geçmekten kaçınmışlardır. Nitekim Cengiz Yasası da buna karşıdır. Buna bağlı bir diğer husus da Moğollar'ın askerlik dışında idarî işler görmeyi aşağılık olarak saymış olmalarıdır. Bundan dolayı sivil teşkilatta Moğol soyundan olmayan, becerikli idareciler vazifelendirilmiştir.

Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han ölmeden önce mülkünü oğulları arasında pay etmiştir. Cengiz Han öldükten sonra da Moğol fetihlerini oğulları devam ettirmiş ve kendilerine düşen pay üzerinde hanlıklarını kurmuşlardır. Cengiz İmparatorluğu toprakları Altın Orda, Çağatay, İlhanlı ve Kubilay Hanlıkları olmak üzere dört parçaya ayrılmıştır. Bunlardan Kubilay Hanlığı dışındakiler Türkleşmiş ve İslamlaşmışlardır.

Bu araştırmada Moğollar'ın fethetmiş oldukları bölgelerde görev almış olan Müslüman ve Türk Devlet Adamlarının faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu konunun tercih edilmesinin nedeni, konu hakkında daha önce ele alınmış akademik bir çalışmanın olmaması dolayısıyla, bu alandaki boşluğu tamamlamak ve büyük bir yasa koruyucusu olan Cengiz Han'ın uluslarındaki Müslüman ve Türk devlet adamlarının etkisini ve etkinliğini öne çıkarmak olmuştur.

Araştırmamızda Moğollar ile ilgili kaynak ve araştırma eserleri taranmış ve kişilerin tespiti aşaması zaman almıştır.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Moğolların tarih sahnesine çıkışı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; Moğol devletleri ayrı ayrı ele alınarak isimlendirilmeleri, kurulmuş oldukları coğrafya ve siyasî durumları ana hatlarıyla anlatılmıştır.

İkinci bölümde; Cengiz Han dönemindeki Moğol İmparatorluğunda görev almış Müslüman ve Türk devlet adamlarının hayatları ve Moğol devleti içindeki siyasî faaliyetlerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde; Çağatay Hanlığı'nda vazifelendirilmiş Müslüman ve Türk devlet adamlarının hayatı, Çağatay Hanlığı'nda halk ve Moğollar arasındaki problemlerdeki tutumları ve çözüm arayışlarına değinilmiştir.

Dördüncü bölümde; İlhanlı Hanlığı'nda görev almış Müslüman ve Türk devlet adamları, Anadolu Selçuklu Sultanlarının İlhanlı hanları ile münasebetleri ele alınmıştır.

Çalışma süresi boyunca bana maddî ve manevî destek olan aile fertlerime ve danışmanım olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Kemal Özcan'a teşekkürlerimi borç bilirim.

KONYA-2019

Betül Sümeyra TAHTALI

GİRİŞ

I. Araştırmada Faydalanılan Kaynaklar

I.I. Ana kaynaklar

I.I.I. Câmîu't- Tevârih

Eser İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın arzusu üzerine Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî tarafından yazılmıştır. Genel tarih niteliğindeki bu yapıt, Asya ve Avrupa kıtalarında yaşamış olan milletlerin, kurulmuş olan devletlerin, bunlar arasında cereyan etmiş olayların anlatımını nesnel bir şekilde kaleme almış olması öneme haizdir. Moğolca ve Farsça yazılmış bölümlerden oluşmakta olan kitabın orijinali, Arapça'ya da çevrilmiştir. İlki 1306-1307 yılında tamamlanmış ve üç cilt olan versiyonu ve ardından 1310 yılında tamamlanmış olan ikinci versiyonu dört ciltten oluşmaktadır.

Moğol tarihini anlattığı bilinen "Altın Defter" ismindeki ilk cildi günümüze ulaşamamıştır. Gazan Han'ın ölmesi üzerine yeni han Olcaytu'nun buyruğu ile ikinci cilt yazılmaya başlanmıştır. Üç bölümden oluşmakta olan bu cildin orijinal nüshasının ilk bölümü Olcaytu'nun dünyaya gelişi ile başlamaktadır. Hz. Âdem'den Abbasîlere, İlk Türk- İslam Devletlerinden Asyalı ve Avrupalı kavimler ve onların dinleri hakkında oldukça genel bilgiler mevcuttur. Üçüncü cildin bir nüshası İran'ın Meşhed şehrinde Zeki Velidi Togan tarafından keşfedilmiştir.

Gazan Han ve Olcaytu dönemlerinde cereyan etmiş olayları bizzat kendisi kaleme almış olan Reşidüddin, diğer bölümleri kendi düzeni çerçevesinde farklı milletlerden rahiplere yazdırmıştır¹. Biz çalışmamızda Türk Tarih Kurumu'nun basımı olan Prof. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani tarafından çevrilmiş İlhanlılar kısmından, İlhanlı Hanlığı ile Türkiye Selçuklu Devleti münasebetleri ve bu hanlıkta görev almış idarecilerin tespiti konusunda faydalandık².

¹ Ramazan Şeşen, "Câmîu't-Tevarih", *DİA*, c. VII., İstanbul 1993, s. 132-134.

² Reşidüddin Fazlullah, *Câmîu't-Tevarih (İlhanlılar kısmı)*, çev.: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK yay., Ankara 2013.

I.I.II. El- Evâmirü'l-Ala'iyе³

Eser, İranlı tarihçi İbn Bîbî tarafından Farsça kaleme alınmıştır. Eserini Moğol hâkimiyeti altında yazmış olan İbn Bibi, onu bir İlhanlı devlet adamına sunmuş olmakla birlikte Moğollar'ın Türkiye Selçuklu Devletine karşı şiddetli tutumlarını da anlatmaktan geri durmamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait bilgileri ihtiva eden en değerli eser olan El-Evâmirü'l-Ala'iyе'nin günümüze nakledilmiş olan tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kitabın isminde iki kez Ala'iyе kelimesi kullanılmıştır. Bunlardan birincisinin ünlü İlhanlı Tarihçisi ve devlet adamı olan Alaaddin Ata Melik Cûveynî'ye, ikincisinin ise Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykûbâd'a nispetle yazılmıştır⁴

I.I.III. Monghol-un Niuça Tobça'an

Moğol İmparatorluğu tarihinin ana kaynağı olan eser Türkçeye "Moğollar'ın Gizli Tarihi" olarak çevrilmiştir. Yazarı ve kaleme alınmaya başlandığı tarih bilinmeyen eser, ihtimal dâhilinde 1240 yılında bitirilmiştir. Aslının Uygur harfleri ile yazıldığı tahmin edilse de orijinal nüsha bulunmamaktadır. Moğolların ataları, Cengiz Han'ın dünyaya gelişi, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşundan Ögedey Han'ın saltanat yılları ile Batı seferlerini konu almaktadır⁵. Kaynaktan Cengiz Hanın devletinin temellerini atmasından Ögedey Han zamanında da devam etmiş olan teşkilatlanma hakkında yararlandık. Prof. Dr. Ahmet Temir tarafından Moğolların Gizli Tarihi isimli tercümesinin yanında Moğolların Gizli Tarihçesi adıyla Mehmet Levent Kaya'nın çevirisi ve notlarını da kaynak olarak kullandık⁶.

I.I.IV. Müsâmeretü'l-ahbâr

İlhanlılar'da yöneticilik yapmış olan Mahmud b. Muhammed el-Aksarayî, Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr isimli eserini 1323 yılında yazmış, İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'a armağan etmiştir. Bu eser İbn Bîbî'ye ait el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye'den sonra Türkiye Selçuklu Devleti

³ İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'iyе Fi'l-Umuri'l-Ala-iyе (Selçuk Name)**, II, çev.: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

⁴ Abdülkerim Özaydın, "İbn Bîbî", **DİA**, c. 19, TDV yay, İstanbul 1999, ss. 379-382.

⁵ Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s.40.

⁶ Anonim, **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 2016.

tarihine özgü en önemli kaynak olarak sayılmaktadır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Büyük Selçuklular'ın kuruluşundan inhitatına kadar seyretmiş olayları ihtiva eden üçüncü bölümden faydalandık⁷. Mürsel Öztürk tarafından çevrilmiş, 2000 yılında Türk Tarih Kurumu yayınlamıştır⁸.

I.I.V. Tarih-i Cihangüşâ

Cuveyn'de doğmuş olan ve onlu yaşlarında Moğollar'ın hizmetine girmiş olan Alaaddin Ata Melik tarafından yazılmış, Moğol tarihi hakkında dikkate şayan bir eserdir. 1252 yılında yazılmaya başlanmış olan ve üç ciltten oluşan eser, yaklaşık sekiz sene sonra tamamlanmıştır. İlk ciltte Cengiz Han'ın varlığından önce Moğollar, Cengiz Han'ın nasıl ortaya çıktığı, Cengiz Han'ın yasası; Uygurlar'ın itaate alınması, onların dinleri ve efsanelerine değinilmekle birlikte Ögedey ve Güyük Hanların zamanlarında meydana gelmiş olaylar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Devamındaki ikinci ciltte Harzemşahlar Devleti'nin tarihiyle birlikte bu devletin hâkimi olan Muhammed Harzemşah ve onun oğlu Celaleddin Harzemşah'ın saltanatlarındaki hadiseler teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. Yazar bu ciltte günümüzde ulaşamadığımız eserlerden olan Ali b. Zeyd el-Beyhakî'nin kalemiyle yazılmış Meşâribü't-tecârib, Fahreddin er-Razî'ye ait olan Câmi'u'l-ulûm ve müellifi Sadreddin Ali b. Nâsır el- Hüseyinî olan Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye'den faydalanmıştır. Üçüncü cildin içinde barındırdığı konular ise şöyledir: Mengü Kağan, Hülagu'nun İran'a gelmesi ve devamındaki faaliyetleri, Alamut Kalesi'nin ele geçirilmesi ve İsmâilîler'in sonu.

Cüveynî, son ciltte kaydetmiş olduğu Alamut Kalesi'nin ele geçirilmesi gibi olayların çoğuna kendisi tanık olmuştur. Bununla birlikte, Hasan Sabbah'ın otobiyografisi ile İsmailîler'in itikadının dâhil olduğu Sergüzeşt-i Seyyidinâ'nın öncülüğünde, kim tarafından yazıldığı bilinmeyen Târih-i Cîl ü Deylem, İbnü'l Esir'in eserlerinden el- Kâmil ve yaşadığımız bu çağa kadar ulaşamamış eserlerle birlikte ayrıca Alamut Kalesi'ndeki dökümanlardan yararlanmıştır⁹. Kaynakları

⁷ İsmail Aka, ''Aksarâyî, Kerîmüddin'', **DİA**, c. II, İstanbul 1989, s. 293; Abdulkadir Yuvalı, **a.g.e.**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 42.

⁸ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsameret'ül-Ahbâr**, çev.: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000.

⁹ Orhan Bilgin, ''Cüveynî, Atâ Melik'', **DİA**, c. VIII, İstanbul 1993, s.140; Osman Gazi Özgüdenli, ''Târih-i Cihângüşâ'', **DİA**, c. XXXX, İstanbul 2011, s. 77-78.

açısından önemli bir eserdir. İngilizce, Arapça ve Moğolca tercümeleri yapılmış olan eserin Türkçe çevirisi Mürsel Öztürk tarafından yapılmıştır¹⁰.

II. İnceleme – araştırma eserleri

Tezin konusu kapsamında Cengiz Han ve ardılları tarafından kurulmuş olan devletleri incelemek icap ettiğinden Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ‘nin temelinde bilgiler edinilmekle birlikte diğer tetkik eserlerden faydalanarak ayrıntıya ulaşmaya çalıştık.

Bu doğrultuda; V.V. Barthold’ un Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler ve Moğol İstilasına Kadar Türkistan; A. Y. Yakubovskiy’nin, Altın Ordu ve Çöküşü; Rene Grousset’in Bozkır İmparatorluğu; Mustafa Kafalı’nın Çağatay Hanlığı; Bahaeddin Ögel’in Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri; Abdulkadir Yuvalı’nın İlhanlı Tarihi; İlyas Kamalov’un Moğolların Kafkasya Politikası gibi değerli müelliflerin çalışmalarından faydalanmaya çalıştık.

Ayrıca Özkan Dayı’nın İran Moğollarında İdarî Bürokrasi (1231-1295) adlı doktora tezinden istifade ettik.

III. Moğolların Tarih Sahnesine Çıkışı

VI. yüzyıldan evveli aydınlatılmayan Moğol tarihi hakkındaki ilk bilgiler VII. yüzyılda Tang sülalesinin resmi tarihinin kaydedilmiş olduğu *Chiu T’ang-shu* ve *Hsin T’ang-shu*’da Moğollardan ufak ve öneme sahip olmayan bir kabile adı olarak bahsedilmektedir. Bu kabile Moğollar’ın ataları kabul edilen Şevey kabile gruplarının dâhilinde yer almış ve ‘’Mêng-wu’’/ ‘’Mêng-wa’’ şeklinde isimlendirilmiştir. Günümüzde ulus adı olarak kullanılan Moğol ismi ilk kez Cengiz Han zamanında büyüyüp devlet ve hanedan ismi olarak kullanılmıştır. Arkeolojik kazılar sonucunda edinilen bilgilere göre Moğollar, M.Ö. II. bin yılından itibaren Türk kabilelerinin doğusunda bulunmuşlar ve bu iki ırkın kabilelerinin arasındaki sınır Tula nehrinin membaları olmuştur. Moğollar bu dönemde Tula nehri membaları ve batı/güneybatı Mançurya arasındaki alanda bulunmuşlardır¹¹.

¹⁰ Alaaddin Atamelik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşâ**, I,II, çev.: Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1958.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, ‘’Moğollar’’, **DİA**, C.30, TDV yay., İstanbul 2005, s. 225.

Büyük Hun devleti yıkıldıktan sonra Asya'da otorite boşluğu oluşmuş, bu boşluk II. yüzyılın ikinci yarısına kadar Moğol asıllı Hsien Pi ve Juan-juanlar tarafından doldurulmuştur. VI. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere sırasıyla Göktürk ve Uygurlar'ın egemenliğine girmiş olan Moğollar, bu süre zarfında Türk kültürü ile haşır neşir olmuşlardır. İlerleyen zamanlarda güçlenmiş olan Moğol kabilelerinden bazıları X-XII. yüzyılda İç Asya'da ve Çin'in kuzeyinde Kitan Cürçen ve Karahitaylar isimleriyle anılmış olan devletler kurmuşlardır. 1206'da düzensiz Moğol kabilelerini birleştirip devlet kurmuş olan Timuçin, Cengiz Han unvanı ile tahta oturmuştur¹².

Cengiz Han'ın 1206'da Moğol siyasî birliğini sağlamasından sonra, Orta çağ Tarihinde dünya uluslarının siyasî güçlerini değiştirmiş olan Moğol İstilâsı, ilk olarak Çin üzerine düzenlenen seferlerle (1215) Orta Asya'da etkili bir şekilde başlamıştır. Daha sonra kısa bir zaman zarfında hızla Anadolu'yla birlikte Ön Asya'ya yayılmış, oradan da Doğu Avrupa'ya sıçramıştır. Cengiz Han'ın fetihleriyle birlikte devletin hudutları genişleyince, topraklarının idareleri ve yönetimleri zor olmaya başlamıştır. Öte yandan Cengiz Han'ın fetihlerini sürdürebilmesi ve bunu yaparken de devletin mevcudiyetinin devam etmesini sağlamak için İmparatorluğu'nun topraklarının, yönetim konusunda yetenekli kişi veya kişiler tarafından idare edilmesi icap etmiştir. Zira Cengiz İstilâsının ve Moğol İmparatorluğu'nun duraklamasında da esas olacak olan toprakların genişlemesi, Moğol İmparatorluğu'nun idaresinin tek bir kişi tarafından yürütülmesini zor bir durum haline getirmiştir. Fethedilen bölgelerde Cengiz Han tarafından ve onun neslinden gelenlerin kurmuş oldukları devletlerin hanları tarafından birtakım kişilere yönetimde görevlendirmeler yapılmıştır. Görevlendirmelerde Moğol asıllı olmayan bürokratlar bulunmuştur. Sebebi ise Moğollar'ın askerlik dışında yer aldığından idareciliği hakir görmeleri olmuştur.

Görev alan devlet adamları genellikle Çinli ve Uygurlardan seçilmekle birlikte bunların içerisinde Müslüman Türkler de bulunmaktadır. Cengiz Han'ın ardılları olan Çağatay, İlhanlı ve Altın Orda Hanlıkları'nın zaman içerisinde Türkleşmiş ve İslamlaşmış olduklarını bilmekteyiz. Buna etki eden olan pek çok unsurun olduğu şüphesizdir. Ancak bahsi geçen hanlıkların Müslüman ve Türk

---

¹² Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, C. 30, s.225.

coğrafyasına egemen olduğu da apaçıktır. Bu bağlamda Moğol Devletlerinde görev almış olan Müslüman Türklerin bu değişime katkısına dikkat çekmek maksadı ile bu çalışmamız ortaya çıkmıştır. Türkleşmemiş ve İslamlaşmamış olan yalnızca Çin'e çekilen Kubilay Hanlığı kalmış olduğundan bu hanlık konumuz dâhiline alınmamıştır. Moğol Devletleri'nin siyasî durumlarına kısaca değinilmiş ve ardından Müslüman ve Türk devlet adamları sırasıyla ele alınmıştır.

Birinci Bölüm

I. Moğol Devletleri'nin Siyasi Durumu

I.I. Moğol İmparatorluğu

Moğollar'ın reisi Yesugey Bahadır ve Houlen'in oğlu olan Timuçin Onon nehrinin sağ kıyısında yer alan Boldok'ta doğmuştur (1155). Küçük yaşta babasını kaybetmiş olan Timuçin, Tayciutlar başta olmak üzere Merkitler ve diğer pek çok kabile ile mücadele ederek devletinin temellerini atmış ve 1195 yılına kadar çok sayıda kabileyi hâkimiyeti altına almıştır. 1202 yılında Tatarları mağlup etmiştir¹³.

1206 yılında başta Nayman, Tayang Han, Ong Han ile Kutugu beki olmak üzere tüm bozkır hükümdarlarının katılmış olduğ u bir kurultayı toplamış olan Timuçin, bu kurultayda han ilan edilmiş ve Cengiz Han unvanıyla Moğol Devleti'nin başına geçmiştir¹⁴.

1226 yılına kadar fetihlerde bulunan ve sınırlarını genişletmiş olan Cengiz Han, bu yılda vasiyetini açıklayarak Ögedey'i varis olarak atamıştır. Yasanın¹⁵ korunmasını Çağatay'a, orduların idaresini ise en küçük oğlu Tuluy'a vermiştir. 1227 yılında ölen Cengiz Han, Burhan Haldun dağının eteğine defnedilmiştir¹⁶.

---

¹³ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DİA**, c. 7, TDV yay., ss. 367-369, s. 367.

¹⁴ Gizli tarih s.82.

¹⁵Hükümdarın emirleri ve cezaları olan yasa, farklı devletlerde çeşitli anlamlara bürünmüştür. Diğer bir Moğol Devleti olan İlhanlılarda ölümle mahkûm edilme adını almıştır bkz. Fethi Gedikli, "Yasa", **DİA**, c. 43., TDV yay., İstanbul 2013, s. 336-340.

¹⁶ Kafalı "Cengiz Han", s. 368.

I.I. Çağatay Hanlığı

Çağatay Hanlığı, adını Cengiz Han'ın Börte Hatun'dan doğmuş olan ikinci oğlu Çağatay'dan almaktadır. Cengiz Han sağlığında Moğol veraset geleneğine göre ülkesini oğulları arasında paylaştırmış, Çağatay'a da doğuda Uygur ülkesinden batıda Semerkant ve Buhara'ya kadar olan bölgeyi bırakmıştır. Ancak Cengiz Han'ın yerleşik halka ve atlı-göçebe topluluklara farklı idare sistemi uygulamasından sebeple, Çağatay'a ait Buhara, Semerkant, Kaşgar, Hocent ve Fergana şehirlerinin yönetimi doğrudan büyük hana karşı sorumlu sivil valilere bırakılmıştır. Babasından sonra en iyi yasa uygulayıcısı ve koruyucusu olarak bilinen Çağatay, bu özelliğinden dolayı olacak ki kendisine ait toprakları müstakil hale getirmek için uğraşmamıştır.

Cengiz Han öldükten sonra veliahtı Ögedey'in 1229 kurultayında¹⁷ büyük Kaan seçilmesi üzerine Çağatay ona bağlılığını bildirmiş, yaşayan en büyük Cengiz oğlu olmasından ve yasa hususundaki hassasiyetinden ötürü, yasanın uygulanması söz konusu olduğu zaman son söz onun olmuştur. Bundan dolayı Çağatay Han günlerini bazen büyük kağan Ögedey'in yanında, bazen de İli civarındaki kışlak ve yaylakta geçirmiştir. Ölüm tarihi ile ilgili tarihçiler arasında fikir birliği yoktur. Bir kısım tarafından kardeşi Ögedey Kağan'dan yedi ay önce Mayıs 1241'de, başka kısım tarafından da 1242 yılında ölmüş ve ölmeden önce tahtını torunu olan Kara Hülagu'ya bıraktığı kaydedilmiştir¹⁸.

1246 Kurultayında büyük kağan seçilmiş olan Güyük, Çağatay Han'ın büyük oğlu Yisün-Mengü'nün hayatta olduğunu ve oğul dururken torunun tahta çıkmasını uygun görmediğini belirterek Çağatay Hanlığı'na Yisün-Mengü'yü geçirmiştir. Ancak devlet işleri yürütmede gönülsüz olan Yisün-Mengü yerine işleri hanımı Tayşi Hatun ve veziri Bahaeddin Merginâni üstlenmişlerdir. 1251 yılında toplanan kurultayda Mengü'nün han seçilmesiyle Kara Hülagü tekrar Çağatay

---

¹⁷ İlk Türk Devletlerinde görülen hükümdar, hatun, boy beyleri ve diğer ileri gelenlerin bulunduğu, devlet işlerinin görüşüldüğü danışma meclisi olan toy'un benzeridir. Toplanma, meclis, kongre anlamlarına gelmektedir bkz. Ahmet Taşağıl, "Kurultay", **DİA**, c. Ek-2, TDV yay., İstanbul 2016, ss. 94-95.

¹⁸ Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Han", **DİA**, İstanbul 1993, VIII, ss. 176-177; a.mlf., "Çağatay Hanlığı", **DİA**, İstanbul 1993, VIII, s177; Nadir Devlet, "Çağatay Devleti", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, IX, s.302; Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, ss. 86-88.

Han'ı olarak tayin edilmişse de emrindeki orduyla birlikte Çağatay Ulusuna doğru giderken yolda ölmüştür¹⁹. Bunun üzerine Kara Hülagü'nün dul kalan karısı Organa Hatun oğlu Mübarek Şah adına naibe olarak ülke yönetimini eline almış, vezir Habeş Amid ve oğlu Nasreddin de devletin devamlılığını sağlamışlardır. Organa Hatun, Çağatay Hanlığı'nı 1252'den 1261'e kadar yönetmiştir.

1259'da büyük kağan Mengü'nün ölümünden sonra kardeşleri Kubilay Kağan ve Arık Buka kağanlık tahtını ele geçirmek için mücadele etmişler ve her ikisi de kağanlığını ilan etmişlerdir. Arık Buka, Çağatay'ın torunu ve Baydar'ın oğlu olan Algu'yu Çağatay Hanı tayin etmiş, ancak Algu, Arık Buka adına Hanlık topraklarından topladığı erzak ve askerî malzemeleri Arık Buka'nın teslim almak için gönderdiği memurlara vermemiştir. Kubilay ile Arık Buka arasındaki taht mücadelesinden faydalanarak bağımsız han gibi davranmış, naibe Organa Hatun ile de evlenerek yerini sağlamlaştırmıştır. Dana önce kağanlık umumî valisi olan Mesud Yalavaç'ı da eski görevine iade etmiştir. Ancak Mesud Yalavaç bundan sonra vergileri kağan adına değil, Algu Han adına toplamıştır. Bu sebeple Algu, Çağatay Hanlığı'nın gerçek kurucusu olarak kabul edilmiştir.

Algu, Kıpçak hanı Berke ile harp etmiş ve tahrip olunan Otrar ve Harezm şehirlerini almak suretiyle Çağatay Hanlığı'nın sınırlarını genişletmiştir. Ayriyeten Afganistan üzerine kuvvetler göndererek buradaki hâkimiyet ini de sağlamlaştırmıştır. Algu ölmeden önce Kubilay'ın desteğini almış ve onun düşmanı Kaydu'ya karşı mücadele etmiştir. O, 1266'da Doğu Çungarya'da ölmüştür.

Algu'nun ölümünden sonra, Organa Hatun'un oğlu ve Müslüman olan ilk Çağataylı olan Mübarek Şah han ilan edilmiştir. Fakat büyük kağan Kubilay, bir başka Çağataylı olan Mütügen'in oğlu Barak'a yarlık²⁰ vererek onu desteklemiş, Barak Mübarek Şah 'ı tahttan indirerek kendisini Çağatay Hanı ilan etmiştir. Kubilay'dan uzaklaşmak isteyen Barak Han, aynı zamanda Tarbagatay'da Imıl üzerinde hüküm süren ve diğer Cengizogulları üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen

¹⁹ Kafalı, **a.g.e.**, s. 91; Yuvalı, 'Çağatay Hanlığı', s.177.

²⁰Türkçe ve Moğolca emir, buyruk, ferman anlamlarına gelmektedir. Hükümdarın yarlık verdiği kişi ve kurumlar imtiyazlar kazanırdı. Başlangıçta sözlü olan yarlıklar sonraları Uygurlar'ın etkisiyle birlikte yazılı hale getirilmiştir. bkz. İlyas Kemalöglü, 'Yarlık', **DİA**, c.43, İstanbul 2003, ss. 334-335.

Kaydu ile mücadele etmiştir. Kıpçak Han'ı Mengü Timur'un desteğini alan Kaydu, Barak'ı mağlup edip onu anlaşılmaya mecbur etmiştir²¹.

1269 yılında Talas'ta²² bir uzlaşma kurultayı toplanmış ve toplanan kurultayda Ögedey ve Çağatay sülalelerinin başbuğluğunu Kaydu Han'ın elde etmesiyle kurultay onun başkanlığında toplanmıştır. İki ulus siyasî anlamda ''anda'' olmuşlar, Çağatay Hanlığı Kaydu'nun hâkimiyetine girmiştir. Böylece Hanlığa Algu Han ile doğan istiklâl güneşi, Kaydu Han ile gölgelenmiştir. Kurultayda ayrıca kırlık ve şehirlik halkların mülklerinin korunacağı, şehzadelerin bozkırdaki veya dağlık yerlerdeki otlaklarla yetinip, sürülerini ekili yerlerden uzak tutmaları ve şehirlerin idaresine karışmamaları kararları alınmıştır. Buhara'da İslamiyet'i kabul edip Gıyaseddin lakabını alan Barak Han, bir ihtimale karşı Kaydu'nun himâyesindekileri ona karşı kışkırttığı için Kaydu'nun isteğiyle zehirlenerek öldürülmüştür²³.

Barak Han öldükten sonra Nikibey (1271-1274) ve Buka Timur (1274-1277) art arda kısa süreli olarak Çağatay Han'ı olmuşlardır²⁴. Buka Timur Han'ın ölümünden sonra Barak Han'ın beş oğlundan ikincisi olan Tuva Kaydu'dan yarlık alarak Çağatay Han'ı makamına geçmiş ve otuz yıllık saltanatı boyunca Hanlık sınırlarındaki tahrip olan şehirler onarılmıştır²⁵. Tuva Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Küncük Han (1307-1308) ve ondan sonra Taliku Han (1308-1309) geçmiş, bu ikincisi kardeşi Kebek tarafından çadırında öldürülmüştür. 1309 yılında toplanan kurultayda Kebek'in kardeşi Esen Buka han ilan edilmiştir. Onun zamanında Hanlık toprakları Ceyhun Nehri'ne kadar Kubilay Han tarafından ele geçirilmiştir²⁶.

Esen Buka Han'dan sonra tahta kardeşi Kebek geçmiştir ve 1326 yılına kadar ülkeyi yönetmiştir. Kebek Han zamanında Hanlık için iki önemli gelişme

---

²¹ Kafalı, **a.g.e.**, ss. 98-101; Yuvalı, ''Çağatay Hanlığı'', s. 177; Devlet, ''Çağatay Devleti'', s.303; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, (çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s.318.

²² Vassâf'a göre 1267'de Semerkand'ın kuzeyinde Katvân bozkırında (Kafalı, **a.g.e.**, s.320.)

²³ Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, ss. 108-110; Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, ss.318-320; Yuvalı, ''Çağatay Hanlığı'', s.177; Devlet, ''Çağatay Devleti'', s.304.

²⁴ Yuvalı, ''Çağatay Hanlığı'', s. 177.

²⁵ Kafalı, **a.g.e.**, s.118.

²⁶ Devlet, ''Çağatay Devleti'', s.305; Yuvalı, ''Çağatay Hanlığı'', s.177.

olmuştur. Bunlardan birincisi gümüş sikke, dinar ve dirhemlerin kesilmesidir. Bu sikkelere daha sonra ‘‘kebekî’’ denilmiştir. İkinci önemli gelişme Kebek Han’ın Buhara’nın güneydoğusundaki Nahşeb’i (Karşı) başkent olarak seçmesiyle ülkenin siyasî merkezinin Maverâünnehr’e kaymasıdır. Onun ölümünden sonra tahta İslamiyet’i seçip Alâeddin adını alan kardeşi Tarmaşirin (1326) geçmiştir²⁷.

Tarmaşirin, İlhanlılar’a karşı Delhi Sultanı Muhammed ile ittifak kurmak istediye de Mâveraünnehr’de oturması ve İslam ülkeleriyle yakınlaşması atlı-göçebe hayatı sürdüren ve Moğol geleneklerine bağlı olan çevrelerce 1334 ayaklanmasıyla tahttan indirilerek öldürülmüştür. Bu, Maverâünnehr’de otuz yıldan fazla süren anarşiye sebep olmuş ve yerleşik ve Müslüman halk ile Moğol geleneklerine bağlı atlı-göçebeler olmak üzere hanlığın ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Maverâünnehr kolu Karşı merkezinde devamlılığını sürdürürken, Moğolistan kolu İli havzasına taşınmıştır. Anarşi ortamında Türkmen beylerinin nüfuzu gün geçtikçe artmaya başlamıştır.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Kazan Timur Han’ın (1343-1346) ortaya çıkmasıyla bu dönem sona ermiştir. Timur Han başta Türkmen beylerinin desteğiyle hanlığını korumuş olsa da yine onların isyanı sonucu tahttan indirilerek öldürülmüştür. Aynı tarihlerde hanlığın Maverâünnehr’e hakim olan batı kolu Türkmen beylerinin idaresine girmiş ve bunların içinde en nüfuzlusu olan Emir Kazgan devletin başına geçmiştir (1346). Emir Kazgan’ın zamanında Hanlığın Maverâünnehr kısmında Türkler güç kazanmıştır. Emir Kazgan, Türkmen beyi olmasına rağmen atlı-göçebe hayatı tercih etmiştir ve yerleşik halkın arazilerine zarar vermediği için onların sevgisini kazanmıştır. Mamafih ondan sonra yerine geçen oğlu Abdullah aynı derecede başarılı olamamış, babasının ölümünden sonra Maverâünnehr’i işgal eden Tuğluk Timur’a karşı koyamamıştır. Onun Semerkand’ı başşehir yapması tasvip edilmediğinden tahttan indirilmiştir²⁸.

Abdullah’tan sonra Emir Kazgan’ın torunu Emir Hüseyin tahta geçip, önce Timur Hüseyin ile işbirliği yaparak Tuğluk Timur’u, sonra da Timur Hüseyin’i bölgeden uzaklaştırmış ve 1370’lerde Maverâünnehr’e fiilen hâkim olmuştur.

²⁷ Yuvalı, ‘‘Çağatay Devleti’’; s. 178.

²⁸ Yuvalı, ‘‘Çağatay Devleti’’; s. 178.

Timurlular'ın 1448'de Maverâünnehr'i istila etmesinden sonra ne onun ne de Çağatay prensleri ve Ögedey soyundan gelen emirlerin etkinliği kalmamıştır²⁹.

Timur, 1365'te Hanlığın Maverâünnehr kolu olan Batı Türkistan'ı hâkimiyet altına aldıktan sonra, Almaliğ, Kaşgar, ve Aksu'yu merkez yapan Moğolistan kolunu yani Doğu Türkistan topraklarındaki Çağatay hanedanından gelen küçük hanları himayesi altına almış olsa da, Timur Devleti zayıflayınca Çağataylılar yeniden mücadele etmeye başlamıştır³⁰.

Hanlık topraklarındaki son Çağataylılar'dan Veys Han'ın (ö. 1462) iki oğlu II. Esen Buka (ö.1462) ve Yunus (ö.1487) Çağatay topraklarını aralarında bölüşmüşlerdir. Yunus Han'ın torunu Bâbür, Taşkent'i Timurlular'dan alarak hanlığı kısa süreliğine ihya etmiştir. Nitekim onun oğlu Ahmed Han (1487-1514), Bâbür'ü yenilgiye uğratıp Batı Türkistan'da hâkimiyet kuran Şeybanî Han'ın üstünlüğünü kabul etmiştir. Onun ölümünden sonra yerine geçen Seyyid Han zamanı (1514-1533), Doğu Türkistan'daki Çağataylılar neslinin son parlak dönemini teşkil etmiştir. XVII. yy sonlarında doğu toprakları, bölgede aktif olan dinî liderlerin eline geçmesiyle Çağatay hanedanının bu kolu da ortadan kalkmıştır³¹.

I.II. Altın Orda Hanlığı

Cengiz hanın büyük oğlu Cuci'ye miras olarak –Moğol adetleri gereği- imparatorluk merkezine en uzakta kalan yerler verilmiştir. Cengiz han sağlığında bu yerleri kabaca Selenga'nın batısında kalan topraklar olarak ifade etmiştir. Buradan hareketle Moğol ordularının Selenga'nın batısında kazanmış oldukları yerler ‘‘Moğol atlarının tırnaklarının vardığı hudutlara kadar’’ Cuci'nin hissesine devredilmiştir³².

Moğolların Hârizm'in merkezi olan Gürgenç'i istilasından sonra Cuci'nin toprakları Hârizm ile beraber İrtiş'le İdil'e kadar olan Batı Sibiryâ topraklarını ihtiva etmiştir. Cengiz han'ın Cebe ve Sübütey adlı kumandanları Hârizm'den Kafkasya'ya ilerlemişlerdir. Kıpçak ve Alanlar'ın toprakları olan Kuzey Kafkasya'ya vardiktan sonra evvela Alanlar'ı, ardından Kıpçaklar'ı yurtlarından etmişlerdir. Volga ve

²⁹ Yuvalı, aynı yer.

³⁰ Yuvalı, aynı yer.

³¹ Ahmet Taşağıl, ‘‘Türkistan’’, *DİA*, 2012, XXXXI, s.556; Yuvalı, ‘‘Çağatay Hanlığı’’, s.178.

³² V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Emel Matbaa Sanayi, Ankara 1975, s. 223-224. ; Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, s.56.

Dinyeper'e göç eden Kıpçaklar'ı takip ederek Kırım'a ulaşmış olan Cebe ve Sübütey, bir keşif seferi olan bu askerî harekâtın sonunda (1223)³³ Sudak'ı ele geçirmişlerdir³⁴.

Cengiz Han'dan sonra tahta geçmiş olan Ögedey Han, kardeşi Cuci'nin oğlu Batu'yu batı seferine görevlendirmiştir. 1237'de başlayan batı seferi aralıklarla beraber dört yıl sürmüştür. Doğu Avrupa'nın mühim bir bölümünün zapt edilmiş olduğu bu seferde Batu, ilk iş olarak Volga Bulgarları'nı ortadan kaldırmıştır³⁵.

Seferin başladığı yılın sonlarına doğru Moskova başta olmak üzere Rus knezliklerine ait birçok kale ve şehir Batu komutasındaki Moğol ordusu tarafından birkaç ay içerisinde ele geçirilmiştir. Batu, buradan Kuman Türkleri üzerine yürüyüp, onları batıya doğru dağıttıktan sonra 1240 yılının son ayında Ukrayna steplerindeki büyük bir knezlik olan Kiyef'i zapt etmiştir. Daha sonra Avrupa'ya yönelmiş olan Batu Han ve orduları 1242 yılında Polonya'dan itibaren Macaristan ve Avusturya'yı takiben Dalmaçya kıyılarına kadar olan bölgeyi yağmalamış ve buradan Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüştür³⁶.

Cuci ulusunun lideri Batu han, batı seferinin sonunda, kazanmış olduğu başarıların ardından Saray şehri merkez olmak üzere kendi egemenliğini kurmuştur³⁷. Batu hanın kurmuş olduğu bu devlet; Moğol dilinde otağ/çadır³⁸ anlamındaki "orda" sözcüğü ile devletin kurucusu olan Batu'nun otağının üst bölümünün altın yıldızı ile bezeli oluşundan dolayı altın ve orda sözcüklerinin birleştirilmesi sonucu Altın Orda adını almıştır³⁹. Bu isim çoğunlukla Rus kaynaklarında böyle anılıp, doğu kaynaklarında Cuci ulusu veya Gök Ordu olarak adlandırılmıştır⁴⁰.

---

³³ Nadir Devlet, "Altın Ordu", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, IX, s.103.

³⁴ Mustafa Kafalı, "Cuci Han", **DİA**, 1993 İstanbul, VIII, s.78-79; A. Y. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, (çev. Hasan Eren), Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1976, s. 35.

³⁵ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, 1989 İstanbul, II, s. 538.

³⁶ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, s. 539; A. Y. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, s.41.

³⁷ İlyas Kemaloğlu, "Saray", **DİA**, c. 36, TDV yay., İstanbul 2009, ss. 121-122.

³⁸ İlyas Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, Kaknüs yay, İstanbul 2003, s. 24.

³⁹ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, s. 538.

⁴⁰ A. Y. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 43.

1241 yılında iki hanın; imparatorluk hanı Ögedey'in ve Türkistan hanı Çağatay'ın ölmesi üzerine Batu han hareket alanını genişleterek dikkatini doğuya vermiştir. Batu, Ögedey han'dan sonra tahta geçmiş olan Mengü han ile anlaşmış ve Çağatay ulusuna ait olan Mâverâünnehr'i fiilî hâkimiyet alanına katmıştır. Moğol hâkimiyeti içerisinde yer almış olan İran topraklarından bir kısmı Batu'ya tahsis edilmiş ve o da bu yerlerin idaresi için kendi memurlarını atamıştır⁴¹.

Hâkimiyet alanı içerisinde ticaretin canlanması ve posta teşkilatı konularında titizlikle çalışmış olan Batu Han 1256 yılında öldükten sonra Mengü han Altın Ordu tahtını onun oğlu Sartak'a vermişse de Sartak tahta oturmadan Altın Ordu yolunda iken ölmüştür (1257)⁴². Onun yerine kardeşi Ulakçı getirilmiş, ancak o da aynı yıl hayata veda etmiştir. Böylelikle 1257 yılında Altın Ordu tahtındaki üçüncü ve nihai sahibi Batu'nun kardeşi Berke olmuştur⁴³. Necmettin Kübra'nın öğrencisi Şemseddin Baherzî'den etkilenerek Müslümanlığı kabul etmiş olan Berke⁴⁴, hanlığın içinde meydana gelmiş olan başkaldırıları sonlandırmaya muvaffak olmuş, hanlıktan ayrılan Galiçya kralına da yeniden boyun eğdirmiştir⁴⁵.

Mengü hanın kardeşi Hülagu, kalabalık bir Moğol ordusu ile birlikte İran'ı (1256) ve Bağdat'ı (1258) işgal edip, Abbasî halifesini ortadan kaldırarak kendi ulusuna ait bir devlet kurmaya çalıştığı vakit Altın Ordu hanı Berke de kendi birliklerini Hülagu'ya yardım olarak göndermiştir. Berke, yardımlarına karşılık ganimet payı olarak İran topraklarında kendisine tahsis olunmuş bir kısım elde etmiş ancak bunula yetinmemiş, Azerbaycan topraklarını da kendi devletine katmak istemiştir. Bu sebeple iki Moğol devleti arasında yaklaşık bir asra yakın sürmüş olan savaşlar meydana gelmiştir⁴⁶.

---

⁴¹ A. Y. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 54.

⁴² V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, hzr. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul, 1981, s. 613.

⁴³ A. Y. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 57.

⁴⁴ Rivayete göre Berke İslam ülkelerinin işgali sırasında doğmuş, sütannesinin Müslüman olmasını isteyen babası Tulu, böylelikle oğlunu Müslüman yaptığını duyurmuştur bkz Minhâc Sirâc el-Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, (çev. Mustafa Uyar), Ötüken, İstanbul 2016, s.104.; Ayrıca Cüzcânî Berke'nin Hocend'de Kur'an-ı Kerim okumayı da öğrendiğini haber vermektedir bkz. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.614. ; İlyas Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, s. 43-44.

⁴⁵ Mehmet Saray, 'Altın Orda Hanlığı', **DİA**, 1989 İstanbul, II, s. 539.

⁴⁶ Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 58-59.; İlyas Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, 2003 s. 64.

Moğol İmparatorluğu hanı Mengü'nün 1259'daki ölümü, onun oğulları Kubilay ile Arıkbuğa arasında taht mücadelesi olmasına sebebiyet vermiştir. Bu mücadele sonucunda Kubilay Çin'de, Arıkbuğa Moğolistan'da kağan olmuşlar ve Kubilay imparatorluğun merkezini Karakurum'dan Pekin'e taşımıştır (1260). Bu naklin, imparatorluğu diğer Moğol uluslarına mesafe olarak uzaklaştırmış olmakla beraber hem Altın Ordu'nun bağımsızlığı, hem de Kubilay-Arıkbuğa mücadelesinin getirmiş olduğu kargaşa ortamından faydalanmış olan Çağatay ve Ögedey uluslarının eski topraklarına yeniden sahip olmalarına uygun ortam oluşturmuştur⁴⁷.

Berke Han Mısır sultanı Baybars ile ittifak kurup İlhanlı hanı Hülagü'nün Altın Orda üzerindeki emellerine son verdirmek için ona karşı savaş açmış ve bu savaşı kazanmıştır. Fakat aynı başarıya daha sonraki İlhanlı hanı olan Abaka'nın karşısında ulaşamamıştır. Savaştan mağlubiyetle dönerken yolda hastalanarak ölmüştür(1266)⁴⁸.

Berke Han'dan sonra Altın Orda Hanlığı'nın başına Mengü Timur (1266-1280) geçmiştir. Mengü Timur zamanında Altın Orda- İlhanlı çatışmaları devam etmiş, Mengü ile İlhanlı hanı Abaka karşı karşıya gelmişlerdir. Bu iki Moğol Devleti'nin aralarındaki çatışmalar Mısır'a hâkim olan Memlûkler'in siyasî çıkarlarına fayda sağlamış olduğu için Mengü Timur Memlûk Sultanı Baybars tarafından desteklenmiştir⁴⁹. Mengü Timur on dört yıl süren hâkimiyeti boyunca devletin siyasî birliğini korumuştur. Ancak Mengü'den sonra 1287'ye kadar hanlığın tahtına geçmiş olan Tuda Mengü Han zamanında siyasî birlik bozulmaya yüz tutmuştur. 1287'yi takip eden yirmi beş yıllık sürede, Altın Orda Hanlığı birinci fetret dönemini yaşamıştır. İlk olan bu fetret dönemi, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Özbek ve Canibek hanların saltanatları devrinde (1315-1357) sona ermiş ve siyasî bütünlük tekrar sağlanmıştır. Ancak Berdibeg Han'ın döneminde Altın Orda Hanlığı'nda yeniden karışıklıklar baş göstermiştir. 1360 yılını takip eden yirmi yıl boyunca hanlık makamına on dört han geçmiştir. Bu on dört kişiden hiçbir hükümdarlık savaşlarında beylerin ve prenslerin devlete zarar vermesini önleyememiştir. Hanlığın içindeki karışıklıklardan Litvanya Dükalığı ve Podolya

⁴⁷ Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 57,65.

⁴⁸ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, 1989 İstanbul, II, s. 539.

⁴⁹ A. Y. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 65.

Prensliği faydalanmış ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Deşt-i Kıpçak'ın batısında bulunan Tatar beyleri isyan ettikleri sırada Litvanyalıları örnek almış olan Ruslar, başlarında Dimitri Donskoy olduğu halde isyan etmişler ve 1380'de Altın Orda ordusuna karşı başarılı bir şekilde m¼cadele etmiřlerdir⁵⁰.

Altın Orda batıda bunlarla uğraşırken, doğuda ağatay Hanlığı'nın yıkılmasından sonra kurulmuş olan Timur Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Toktamış Han Altın Orda'nın başına yeni geçtiği sıralarda onu destekleyen Timur ile Azerbaycan meselesi y¼z¼nden iki kez, Kondurca'da (1391) ve Terek'te (1395) savaşmış ve ikisinde de yenilmiştir. Timur ile yapılmış olan bu iki savaş sonrasında Altın Orda Hanlığı yıkılmaya başlamıştır. Altın Orda Hanlığı'nda etkili olan Timur, adaşı Timur Kutluk'u hanlığın başına geirmış (1394) ancak onun saltanatı uzun olmayıp d¼rt yıl s¼rm¼řt¼r. Kutluk'tan sonra Edige Mirza hanlığın y¼netimine geçmiş ve on dokuz yıl s¼ren saltanatının sonunda başa Uluğ Muhammed Han geçmiştir. Ancak egemenlik m¼cadelesini başlatmış olan prensler onu tahttan indirmişler ve Barak, M¼vera¼nnehr'de h¼kim olan Uluğ Bey'in destekleriyle h¼k¼mdarlıđını ilan etmiştir (1425). Uluğ Muhammed, iki sene sonra (1427) hanlığın tahtına tekrar geçtiğinde h¼kimiyetini uzun s¼re koruyamayıp Kırım'da hanlık kurduğunu duyurmuş olan Hacı Giray'a sığınmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu sırada Altın Orda tahtını zapt etmiş olan K¼¼k Muhammed Han'ın Uluğ Muhammed'i takip ettirmesi, onu kuzeye y¼neltmiř ve orada Kazan Hanlığı'nı kurmasını sağlamıştır. B¼ylece K¼¼k Muhammed Han Altın Orda sahasının t¼m¼ne egemen olmuřtur⁵¹.

I.III. İlhanlılar

İlhanlılar Devleti, XIII. y¼zyılda Cengiz Han'ın torunu H¼lagu tarafından Tebriz merkez olmak üzere kurulmuştur. B¼lge anlamına gelen "il" ve h¼k¼mdar manasındaki "han" s¼zc¼klerinin birleştirilmesiyle H¼lagu'ya unvan olarak verilmiş

---

⁵⁰ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, 1989 İstanbul, c. II, s. 540.

⁵¹ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, 1989 İstanbul, II, s. 540.

olan ‘‘ilhan’’ kelimesi daha sonra İnan’da kurulmuş olan Moğol Devleti’nin adı olmuştur⁵².

Hülagu devletini kurmuş olduğu bölgeye, o dönemde Moğollar’ın ‘‘Büyük Han’’ı olan Mengü’nün emriyle gelmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti(1243 Köseadağ) ile İnan, Irak ve Azerbaycan’a hâkim olan hükümdarları kendi hanlığına bağlayarak batı seferini gerçekleştirmiştir. Semerkant (1255), Tebriz (1257) ve Bağdat’ı (1258) ele geçirmiş, Abbasi Devleti’ni yıkmış ve halife ile yakınlarını da idam ettirmiştir⁵³.

1259’da Büyük Han Mengü’nün ölmesi üzerine Hülagu ordusunu Ket Boğa’ya devrederek Karakurum’a gitmek için yola çıkmıştır. Ket Boğa komutasındaki Moğol ordusu Ayn-ı Calut denilen mevkiide Memlûklere mağlup olmuşlardır(1260). Ancak Mezopotamya’nın kuzeyine doğru ilerlemeye devam ederek İlhanlı sınırlarını genişletmişlerdir. Bundan sonra ele geçirmiş oldukları kuzey bölgelerini ellerinde tutmaya çalışarak güneybatı yönünde fetihlerine devam etmişlerdir⁵⁴.

Büyük Han Mengü öldükten sonra kurultay üyelerinin Arık Boğa’yı seçmiş olmaları Kubilay’ın taht mücadelesine girmesine sebep olmuştur. Kubilay’ın, Büyük Han olmak için başlatmış olduğu mücadelede İlhanlı Hanlığı onu yalnız bırakmamış, Arık Boğa ve müttefiki Altın Orda hükümdarı olan Berke ile çarpışmışlar fakat her iki taraf da birbirlerine üstünlük sağlayamamıştır.

Hülagu’dan sonra İlhanlı emirleri han olarak Hülagu’nun büyük oğlu olan Abaka’yı seçmişlerdir(1265)⁵⁵. Abaka Han, Altın Orda ile devam eden mücadelesi gereği Bizans ile ittifak kurmuştur. İlhanlılar, Altın Orda ile yapılan savaşta Barak’ı pusuya düşürüp yenerek galip gelmişlerdir⁵⁶.

1272’de ve 1277’de İlhanlılar, Memlûk Devleti’nin sultanı olan Baybars ile savaşmışlar ve yenilmişlerdir. Anadolu Selçuklularının isteği üzerine Anadolu’ya gelip Moğollarla Elbistan’da (1277) çarpışmış olan Memlûk sultanı Baybars, aynı

⁵² Abdulkadir Yuvalı, ‘‘İlhanlılar’’, **DİA**, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 102-105, s. 102. ; Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, s. 38.

⁵³ Nadir Devlet, ‘‘İlhanlılar’’, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, IX, s.63.

⁵⁴ Nadir Devlet, ‘‘İlhanlılar’’, s.64.

⁵⁵ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, **Müsâmeretü’l Ahbâr**, s. 58.

⁵⁶ Nadir Devlet, ‘‘İlhanlılar’’, s.66.

tarihte Moğollarla yapmış olduğu bir başka çarpışmada yenilmiş ve geri çekilirken vefat etmiştir. Baybars'tan yardım istediği tespit edilen Anadolu Selçuklu veziri Muineddin Pervane ise uygulamış olduğu iki yüzlü politikası anlaşılınca idam edilmiştir.

Moğol kuvvetleri, Mengü Timur komutanlığında, beraberinde Haçlı kuvvetleri olduğu halde 1281'de Mercü's-Suffar mevkiinde Memlûkler'e bir kez daha yenilmişlerdir. Mengü Timur yenilgiye üzüntüsünden ölmüştür (1282)⁵⁷.

Abaka han öldükten sonra (1282) yerine yaşı büyük olduğu için kardeşi Teküder geçmiştir⁵⁸. Teküder, Müslümanlığı seçmiş ve Ahmet adını almıştır. Memlûk Sultanı Kalavun ile barış yapmak istemiş ve antlaşma teklifi sunmak için Kutbeddin Şirazî ve Bahaeddin Rudekardî'yi Şam'a elçi olarak göndermiş, ancak taklifi Kalavun tarafından geri çevrilmiştir⁵⁹.

Ahmed Teküder'in yeğeni Argun (Abaka'nın oğlu) onu tahttan indirmek için 1284'te harekete geçmiş, iki taraf arasında zuhur eden savaşta Ahmet Teküder galip olmuş ve Argun yakalanmıştır. Ancak Ahmet'in galibiyeti uzun sürmemiş, komutan ve emirlerin taraf değiştirip Argun'un safına geçmeleri ve onu tutuklu bulunduran Ahmet'in damadı Alinak'ı öldürmeleri suretiyle Argun'u tahta oturtmuşlardır⁶⁰. Argun'un veziri Sa'düd-devle, yakınlarını devlet görevlerine getirmiş ve vergilere yenilerini eklemiştir. Sa'düd-devle'nin bu uygulamaları Argun döneminde huzursuzlukların yaşanmasına yol açmıştır. Argun Han genç yaşta ölünce onun yerine kardeşi Keyhatu Kurultay tarafından han seçilmiştir(1291). Keyhatu, İlhanlılar'ın idaresine karşı isyan çıkması dolayısıyla Anadolu'ya yeni kuvvetler göndermiştir. Bu kuvvetler Karamanoğulları başta olmak üzere Türkmenler'e ağır darbeler indirmiştir. Mali durum bozulmuş olduğu için kağıt para uygulamasına geçilmiş ise de kağıt paralar halk tarafından benimsenmediği için bu uygulama dört ay sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

1295 yılında bazı devlet adamları Keyhatu'yu Cengiz Yasası'nı ihlâl etmekle itham etmiş olduklarından onu öldürmüşlerdir. Yerine geçen Baydu'nun hayatına son

---

⁵⁷ Devlet, "İlhanlılar", s.67.

⁵⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s.107.

⁵⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s.108.

⁶⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s.111-113.

vermiş olan Gazan devlet adamlarından destek alarak tahta oturmuştur. Gazan Han döneminde İslamiyet İlhanlı Devleti'nin resmî dini haline gelmiştir. Gazan Han, malî ve askerî ıslahatlar yapmıştır. Anadolu'daki isyanları bastırmıştır. Memlûklere karşı Hristiyan devletlerinden destek almak amacıyla papa VIII. Boniface'e mektup yazmışsa da destek alamayıp emeline ulaşamamıştır. O ölünce kardeşi Olcaytu İlhanlı tahtına oturmuştur. Olcaytu, abisinin siyasetlerini devam ettirmiştir. Türkmenlere karşı Bizans'a destek çıkmış, Sultaniye adını vermiş olduğu bir şehir kurdurtmuştur. 1316 yılında ölmüş olan Olcaytu'dan sonra tahta küçük yaşlarda olan oğlu Ebû Said Bahadır Han çıkmıştır⁶¹.

Ebû Said Bahadır han döneminde beylerbeyi olan Emir Çoban Anadolu'daki isyanları bastırmıştır. Ancak Ebû Said han, araları açıldığı için Emir Çoban'ı öldürtmüştür. 1323'te Memlûkler ile barış antlaşması imzalamıştır. Ebû Said döneminde Şiilik terkedilmiş ve Sünnilik yaygınlaştırılmıştır. Otuz yaşında hayata veda etmiş olan Ebû Said Bahadır han'ın vâris bırakmamış olması İlhanlılar'ın parçalanmasına sebep olmuştur. İlhanlı Devleti'nin sınırlarını teşkil etmiş olan topraklarda Eretnaogulları, Celâyirler, Karakoyunlular gibi birden fazla hanedan kurulmuştur⁶².

İkinci Bölüm

CENGİZ HAN DÖNEMİ MOĞOL İMPARATORLUĞUNDA MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI

II. I. Hasan Hacı, oğlu ve Ali Hoca

Cengiz Han, Cend ve çevresindeki bölgeleri fethetmek için ferman çıkarınca oğulları ve emirleri savaş hazırlıklarına başlamışlardır. Bu amaç üzerine yola çıkan Cengiz Han ve emrindekilerin ilk uğrak yerleri Cend bölgesinde bulunan Sikkak kasabası olmuştur. Savaş yapmadan itaat edenlere merhamet eden Cengiz Han, halka canlarına ve mallarına zarar gelmesini istemiyorlarsa şehri teslim etmelerini buyuran haberi Hasan Hacı vasıtasıyla duyurmuştur. Hasan Hacı bir tüccardır ve tüccarlık

⁶¹ Yuvalı, "İlhanlılar", **DİA**, s.103.

⁶² Yuvalı, "İlhanlılar", **DİA**, s.104.

yaparken Cengiz Han'ın hizmetine girmiş olup, bilgisi ve tecrübesiyle onun güvenini kazanmıştır. Nitekim elçilik görevi Hasan Hacı'nın Cengiz Han'a karşı son görevi olmuştur ki bu görevi yerine getiremeden Siknak'a vardığında etrafına toplanan halkın galeyana gelmesi sonucu onların saldırısına uğrayarak hayatını yitirmiştir. Kendisine boyun eğip teslim olana merhamet eden, ancak kılıç sallayıp savaşına acımayan Cengiz Han elçisinin öldürüldüğünü öğrenince fethetme arzusunun üzerine intikam eklenerek bütün hiddeti ve şiddetiyle askerlerini Siknak üzerine sürerek hiç ara vermeden sabah akşam savaş yapmalarını emretmiştir. Yedi gün süren savaşın sonunda Moğol ordusu şehri ele geçirmiş, şehir halkından binlerce kişi Cengiz Han'ın elçisinin intikamı için dünyadan silindikten sonra Cengiz Han oraya emir olarak maktul Hasan Hacı'nın oğlunu bırakmıştır. Hasan Hacı'nın oğlu hakkında daha fazla bilgiye sahip olamasak da kaynaklar vasıtasıyla bu kişinin varlığından haberdar olmamız sebebiyle kısaca değinmek istedik.

Siknak kasabasını takiben Özkent ve Barcılık Kent, oradan Aşnas'a yürüyen Moğol ordusu Cend şehrinin önüne gelmiştir (22 Nisan 1219). Cend'in fethedilmesinden sonra oraya emir tayin edilen Ali Hoca hakkında da Buhara'nın Kizduvan mahallesinde doğmuş olduğu, uzun yıllar Moğollar'ın hizmetinde bulunmuş olup Cend'in emirliği görevinde yeteneklerini kullanmış, saygı ve itibar kazanmış ve ölünceye kadar buradaki emirlik görevini sürdürmüş olduğu bilgilerine sahibiz⁶³.

II. II. Seyid Ecel

Tam adı Seyid Ecel Şemseddin Ömer olan bu şahıs, 1210 yılında Buhara'da doğmuştur. Kubilay döneminde, 1274-1279 yılları arasında Yun-nan'da yöneticilik yapmıştır. Kubilay'ın Song'ların müesseselerinde gördüğü ç'ao'yu (kağıt para) genelleştirerek malî siyasetinin temelini yapıp, 1264'de belirli malların kağıt paraya olan değerini saptayan bir azamî fiyat nizamnâmesi yayınlamasıyla, maliye nâzırı Seyid Ecel, para basımını uygun sınırlarda tutarak piyasa dengesini sağlamaya çalışmıştır.

---

⁶³ Alaaddin Atamelik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, (çev. Mürsel Öztürk), c. I, Ankara 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 143-145.

Kendisinden sonra nâzırlığa gelen Mâveraünnehr’li Ahmet Fenâketi (1270) ve ondan sonra gelen Uygur Sanga (1288), tedbirsiz davranışları neticesinde enflasyon politikası uygulamışlar, bunun sonucunda ç’aonun değeri düşmüştür. Para elde etmek için sık sık tahvil çıkarmışlardır. Bu da ekonomide huzursuzluk çıkmasına neden olarak onların sonunu hazırlamıştır. Ahmet Fenâketi 1282’de, Sanga’da zimmetine para geçirdiği için 1291’de idam edilmişlerdir. Seyid Ecel’in 1279’da ölmesi üzerine sırasıyla oğulları Nasireddîn, ondan sonra da Hüseyin Yunyan’da yöneticilik yapmışlar ve oranın İslamlaşmasında katkı sağlamışlardır. Seyid Ecel de bu ülkedeki ilk iki camiyi inşa ettirmiştir⁶⁴.

II.V. Samagar Noyan

Tunguz kabilesinden olan Samagar’ın tarihçi Vassaf’a göre bir Türk emiri olduğu iddia edilmiştir. Moğol İlhanlı hükümdarı Hülagu (1262) ve Abaka’nın ordusunda görev almıştır⁶⁵

Abaka Han zamanında 1265-1277 yıllarında Rum memleketlerinin valisi ve bu han zamanında Müslüman olmuştur⁶⁶. Abaka daha sonra onu Calayır tümeninin başına Kongurtay’ın başmuavini olarak atamıştır. Teküder zamanında tekrar Anadolu valisi olmuştur. Vefatına kadar (1296) bu ülkede valilik görevini sürdürmüştür. Sultan Veled, Samagar Noyan’ı ve ailesinin fertlerini övdüğü Farsça manzumesinde ‘‘Beğimiz bizi unutma’’Türkçe redifini kullanmış ve söze onu övgüyle başlayıp kendilerini korumasını, yardımda bağıшта bulunmasını, unutmamasını rica ederek devam etmiştir. Sultan Veled ile Samagar Noyan’ın olduğu gibi ikisinin oğulları da dost olmuşlar, aynı zamanda Samagar Noyan’ın oğlu Sivas valisi Arap Noyan, Sultan Veled’in oğlu Ârif Çelebi’nin müridi olmuştur⁶⁷.

⁶⁴ Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 287.

⁶⁵ Veyis Değirmençay, *Sosyal Bilimler Dergisi*, ‘‘Sultan Veled’in Moğollar’ın Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine medhiyesi’’, sayı 51, Aralık 2013,s.86.

⁶⁶ A. Zeki Velidî Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s.246.

⁶⁷ Değirmençay, *Sosyal Bilimler Dergisi*, **a.g.m.**, s.87.

II.VI. K rg z

Hayatının son döneminde Müslüman olan K rg z, Uygur ülkesinin batısında yer alan Barlıg köyünde dünyaya gelmiştir. Köyün ileri gelenlerinden olan babası K rg z küçük yaştayken vefat etmiş, yetim kalan çocuğu üvey annesi satmak istediye de o kaçarak İdi-kut'a sığınmiştir. Uygur yazısını kısa zamanda  grenmiş olan K rg z, yüksek rütbeli makamlarda görev almak istediğinden k y b  terk etmek istemiş ancak ekonomik yetersizlik yüzünden buna imk n bulamamıştır. K rg z' n bu durumdan kurtulmasını isteyen amcasının oğlu Beş Kulaç, onun kefilisi olarak bir at satın almıştır. K rg z bu atla Batu'nun karargâhına varıp orada onun emirlerinden birinin seyisi olmuştur. Yeteneklerini ve bilgilerini sergilemiş olan K rg z beğenilmiş yanında çalıştığı emirin yanına memur olarak alınmıştır. Tuşi'nin düzenlemiş olduğu bir av partisine giderken emir onu da götürmüş bu sırada Cengiz Han'dan gelen bir yarlık başka okuyabilecek kimse bulunmadığından K rg z'e okutulmuştur. Onun okuma işini ciddiye alarak yapması ve kurallara uyması Tuşi'nin hoşuna gitmiştir. Bundan sonra Tuşi ona katiplik görevi vermiştir. K tipliği ile  nlenmiş olan K rg z Cengiz Han'ın oğullarına eğitim vermek üzere görevlendirilmiştir. Horasan umumi valisi Cin Timur tayin edildiği zaman K rg z onun hacibi ve naibi olmuştur. Cin Timur onu elçi olarak gönderdiğinde Kaan'ın ona sorduğu sorular karşısında verdiği ustaca yanıtlarla Kaan'ı ve etrafındakileri oldukça memnun etmiştir. Kaan'ı yücelten sözler karşısında onu dinleyenlerin ve Kaan'ın ona karşı güveni artmıştır. Ayrıca kendisi gibi Uygur asıllı olan Cinkay'ın K rg z hakkında verdiği olumlu referanslar da Kaan tarafından beğenilmiş, ve ona çeşitli hediyeler ve unvanlar verilmiřtir⁶⁸.

Cin Timur görevden alındıktan sonra onun oğlu Edgü Timur ile mücadele etmiş olan K rg z galip gelmiş ve Horasan umumi valiliği görevine atanmıştır. Tus şehrini kendine mesken edinmiş olan K rg z, batı topraklarının yöneticiliğini yapan Curmagun Noyan ile zıtlığa düşmüş olsa da Ögedey Kaan'ın askerî ve sivil valilerin görev sahalarını ayırmış olmasıyla sorun  z lm ştir. Ancak K rg z' n

---

⁶⁸ Alaaddin Ata Melik C veyn , **Tarih-i Cihangüşa**,. (ev. Mürsel  zt rk), c.II, s.186-187, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s 591.

düşmanlarına olan kızgınlığı geçmemiş ve Han'ın yasaklamış olmasına rağmen intikam duygusuyla hareket etmiştir. Bir Çağatay emirine hakaret eden ve bununla da kalmayıp Yesülün Hatun'a da saygısızlıkta bulunmuş olan Körgüz, Ögedey Kaan'ın ölümünden sonra naibe Töregene'nin döneminde görevden alınarak hakkındaki suçlamalar yüzünden 1242 yılında ağız taşla doldurularak idam edilmiştir⁶⁹.

Üçüncü Bölüm

ÇAĞATAY HANLIĞI'NDA MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI

III. I. Habeş Amid

Moğollar Maverâünnehr'i işgal etmiş olduğu sırada Moğollar'ın hizmetine geçmiştir. Otrar şehrinde doğmuş olan Kutbettin Habeş Amid; 1227'de Çağatay Han'ın vezirliğini yapmaya başlamış, onun bitikçisi ve iki vekilinden birisi olmuştur⁷⁰. Habeş Amid'in oğulları, Çağatay Han'ın şehzadeleriyle beraber büyütülüp eğitilmişleridir. Kara Hülagu Han döneminde vezirliğe devam etmiştir (1246). Organa Hatun döneminde yeniden vezirliğe getirilmiştir⁷¹.

Habeş Amid, Moğollar tarafından saygınlık kazanmış ancak Müslüman din adamları ona karşıt olmuştur. Habeş Amid'in Müslüman olmasına karşılık, İslamiyet'e uygun davranışlar sergilemediği gerekçesiyle Müslüman din adamları onun idareciliğinden nâmemnun durumda olmuşlardır⁷². Din âlimleri onun, o vakitlerde meşhur bir âlim olan Harizmlî Yusuf Sekkaki'nin öldürülmesinden sorumlu olduğunu savunmuşlardır⁷³. Bunun sebebi Ebû Ya'kub Sekkâki'nin Habeş Amid'in düşmanı olması idi⁷⁴.

⁶⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 193; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 315.; Barthold, s. 592.

⁷⁰ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 580.

⁷¹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 603.

⁷² Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", *Bilig*, S.38, 2006, s. 187; Kafalı, *a.g.e.*, s.55.

⁷³ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 269.

⁷⁴ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 580.

1260'da, Algu Han'ın saltanatının yeni başladığı sıralarda Almalık eyaletinin şehirlerinden birinde ölmüştür ve kendisinin yaptırmış olduğu hankâha defnedilmiştir⁷⁵.

III. II. Bahaeddin Merginanî

Bahaeddin Merginanî, erken yaşta yetim kaldığından, vezir Habeş Amîd'in çabalarıyla yetiştirilmiştir. Ferganalı âlim bir babanın ve Karahanlılar'dan Togan Han'ın soyundan gelmiş olan bir annenin oğludur⁷⁶. Habeş Amîd, kendi evladını Çağatay hanın şehzadelerinin yanına gönderirken Bahaeddin'i de beraber yetiştirilmesi için Yisun-Müngge'nin yanına göndermiştir. 1246 yılında Yisun-Müngge Çağatay Hanlığı'nın tahtına oturtulmuştur. Devlet meseleleri ile ilgilenmeyi sürekli içip sarhoş gezmeye tercih etmiş olan yeni han, rakibi Kara Hülagu'nun taraftarı olan vezir Habeş Amid'i azletmiş, onun yerine birlikte büyüdüğü arkadaşı Bahaeddin Merginanî'yi vezir yapmıştır⁷⁷.

Bahaeddin Merginanî, hanın karısı Tayşi Hatun'un yardımlarıyla birlikte devlet meselelerini yüklenmiştir. Kendisinden önce vezir olan Habeş Amid'i Yisun-Müngge'nin nefretinden ve hiddetinden korumuştur. 1251 yılında toplanmış olan kurultayda Kara Hülagu ikinci kez Çağatay Hanı olarak tayin edilmiştir. Fakat Kara Hülagu Çağatay hanlığının tahtına oturmadan hanlık merkezine giderken yolda ölmüştür. Kara Hülagu'nun hanımı Organa Hatun yanındaki orduya Yisun Müngge ve onun karısı Tayşi Hatun'un öldürülmesini emretmiştir. Yisun Müngge'nin veziri Bahaeddin Merginanî'nin kaderi ise Moğol adetlerinin gerektirdiği şekilde tekrar vezirlik makamına getirilmiş olan Habeş Amid'e teslim edilmiştir. Habeş Amîd, Yisun Müngge saltanatı sırasında çekmiş olduğu eziyetlerin intikamını, koruyup büyütmiş olduğu Bahaeddin'den almış ve onun vücudunu bir keçe ile sararak kemikleri kırılana kadar dövdürerek onu öldürtmüştür (1251-1252)⁷⁸.

⁷⁵ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s.266.

⁷⁶ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 596.

⁷⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 596.

⁷⁸ Kafalı, *a.g.e.*, s.91; Grousset, *Bozkır İmp.*, ss. 315-316.; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 603.

III. III. Mahmud Yalavaç

Mahmud Yalavaç, Harezmi'ye bağılı olan Ürgenç şehrindeki Müslüman ailesi olan Hurumşi soyuna bağılıdır. Mahmud Yalavaç, oğlu Mesud Yalavaç ile birlikte, Cengiz Han'ın batı seferinde memleketlerinin zaptından sonra Cengiz Han'a teslimiyetlerini bildirmişlerdir⁷⁹. Han ile beraber Harezmi'nin sultanının oğlu Celaleddin Harzemşah'ın peşine düşmüşlerdir. Cengiz Han Yalavaçlar ile konuşmuş ve onlardan şehirlerin idaresi hakkında bilgi almıştır. Cengiz Han, batı şehirlerini aldıktan sonra, şehirler bölgelere ayrılmış, şehirlerde askerî ve idarî işleri yürütmeleri için darugaçilikler⁸⁰ kurulmuştur. Mesud Yalavaç'ı şehirleri idare etmesi için muavin kıldıktan sonra Cengiz Han doğuya dönmüş, Mahmud Yalavaç'ı da beraberinde götürmüştür.⁸¹ Mahmud Yalavaç'ın Moğollar'a sunmuş olduğu ilk hizmeti Cengiz Han'ın Harzemşah Muhammed'e dört yüz elli kişilik bir kervanla birlikte göndermiş olduğu elçi heyetinde yer almış olmasıdır.

Harzemşah Alaaddin, din kardeşi ve hemşehrîsi olan Yalavaç'a kıymetli bir taş hediye ederek kendisine hizmet etmesini teklif etmiştir. Ona Cengiz Han'ın Çin'i zapt ettiği haberinin doğru olup olmadığını sormuş; Mahmud bunu teyid etmiş ancak Cengiz Han'ın gücü hakkında bilgi vermekten uzak durmuştur.

Mahmud Yalavaç, deneyim sahibi olduğu malî işlerde yeteneklerini göstermiştir. Bu sebeple Cengiz Han ona ve oğullarına itibar etmiş, Mahmud'un uygulamış olduğu vergi sistemi ve vergiyi toplama usulü Cengiz Han'ı memnun etmiştir. Zaman içerisinde Moğol İmparatorluğu'nda vergi ve maliye işleri söz konusu olduğu zaman ilk Mahmud Yalavaç'ın ismi akla gelir olmuştur⁸².

Cengiz Han'dan sonra tahta geçmiş olan Ögedey Han, yeni atamalar yapmıştır. Atamalara Mahmud Yalavaç ve Yeh-lü Ch'u-tsai'yi tayin etmekle başlamıştır. Yeh-lü Ch'u-tsai'yi baş vezir tayin etmiş, Mahmud Yalavaç'ı da Pekin eyaletinin Carguci'si yapmış ve ayrıyeten Kuzey Çin'deki mal vergisini idare etmiştir. Batı memleketlerinden gelip Kuzey Çin'den gümüş satın almak için dilekte bulunmuş olan Abdurrahman adında bir tacirin, Ögedey Han tarafından

⁷⁹ **Moğolların Gizli Tarihçesi**, (çev. Levent Kaya), Kronik, İstanbul 2018, s.210.

⁸⁰ Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, s.33.

⁸¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s.185; Bahaeddin Ögel, **Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri**, İstanbul 2002, IQ Kültür-Sanat Yayınları, s.202.

⁸² Dayı, **a.g.t.**, s.31; Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat, s.317.

teklifinin kabul edilerek onu bütün illerin vergi dairesine memur etmesine Mahmud Yalavaç rıza göstermemiştir⁸³.

Ögedey Han zamanında Mahmud Yalavaç'a baş vezir Yeh-lü Ch'u-tsai'den daha az önem verilmesinden dolayı gölgede kalmıştır. Baş vezir Yeh-lü Ch'u-tsai ile vergi sistemi mevzusunda mutabakata varamamış olan Mahmud Yalavaç, uygulanmakta olan *aile prensibi* yerine *şahıs prensibini* savunmuştur. Moğol asilzâdeleri de şahıs başına vergi alma ilkesinin uygulanması konusunda Mahmud Yalavaç'ı desteklemişlerdir.

Çin'in kuzeyindeki vergilerin düzenlenip teftiş etmek için gelmiş olan Büyük Memur Quduqtu, Yeh-lü Ch'u-tsai ile uzun süren münakaşalarından sonra aile esasının kabul edildiğini söylemiştir⁸⁴. Mahmud Yalavaç'ın ilkesinin kabulüne karşılık, Moğol asilzâdelerinin Yalavaç taraftarı olması sebebiyle uygulamaya geçmediği kaynaklarda belirtilmektedir.

Ögedey Han fazla dayanamayarak şahsi olarak Yeh-lü Ch'u-tsai'ye olan hürmeti sona ermesine de, Moğol asilzâdelerinin baskıları onu, onların sözlerine uymak mecburiyetinde bırakmıştır. Mahmud Yalavaç, başvezir ile yaşadığı uzlaşmazlıktan ötürü Türkistan ve Maverâünnehr'deki şehirleri idare etmesi için bu bölgeye tayin edilmiştir⁸⁵. İki devlet adamı arasındaki çekişmeler başvezir Yeh-lü Ch'u-tsai'nin ölümüne kadar sürmüştür⁸⁶.

Çağatay Hanlığı sahasında genel vali olan Yalavaç, Hocend'e yerleşmiş⁸⁷, burada oğlu Mesud Yalavaç ile Moğol istilası sırasında harap olmuş Maverâünnehr ve Buhara'nın imar faaliyetlerine büyük bir önem vermişlerdir. Bu kentleri yeniden yaşanabilir duruma getirmişlerdir. Çeşitli adlarla alınmış olan vergilerden halkı kurtarmak suretiyle halkın üzerindeki vergi yükünü hafifletmişlerdir.

Buhara yakınlarındaki Tarab köyünden bir kalburcu⁸⁸ 1238 yılında peygamber olduğunu iddia ederek, çok sayıda insanı kandırarak çevresine toplayıp isyan çıkarmıştır. Genel vali Yalavaç, bu isyanı bastırmış ve Tarabî'yi ortadan

---

⁸³ Ögel, **a.g.e.**, s.203.

⁸⁴ Ögel, **a.g.e.**, s.209,211; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 317.

⁸⁵ Dayı, **a.g.t.**, s.65.

⁸⁶ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s.261.

⁸⁷ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 572.

⁸⁸ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 582.

kaldırıp yeniden eski düzeni sağlamıştır⁸⁹. İsyancıları cezalandırmak için harekete geçmiş olan Yıldız-Noyon ve Çigin Korçı'nın kumandanlığını yaptığı Moğol ordusunun Buhara'yı katletmesine izin vermemiş ve cezalandırma için Büyük Han'dan gelecek olan kararın beklenmesi konusunda komutanları ikna etmiştir. Yalavaç'ın Ögedey'e göndermiş olduğu elçiler iltifatlarla karşılanmış ve Ögedey Buhara halkını affetmiştir⁹⁰. Ancak Tarabî isyanını bahane ile Çağatay Han, Yalavaç'ı görevinden azletmiştir. Yalavaç'ın şehirleri büyük kaan adına yönetmiş olması ve Çağatay'ın idarede Ögedey Han'dan sonra söz hakkı bulunmasından dolayı Ögedey Han, abisi Çağatay'a hesap sormak mecburiyetinde kalmış, Çağatay Han haddini aştığını kabullenmek zorunda kalmıştır. Yaşanmış olan bu tatsız olaydan sonra büyük han Ögedey, Mahmud Yalavaç'ı Çin'e vali tayin etmiştir. Onun yerine oğlu Mesud Yalavaç'ı genel vali yapmıştır. Böylece her iki kişinin gönlünü kırmadan bu olayı halletmiştir⁹¹.

Ögedey Han'ın ölmesi üzerine (1241) dul kalan eşi Töregene Hatun, imparatorluğun başına geçerek naibe olmuştur⁹². Töregene Hatun naipliği sırasında Ögedey Han'ın müşavirlerinden pek çoğunu görevlerinden azletmiştir. Azledilenlerin bir tanesi de Mesud Yalavaç'tır. Bunun üzerine Mahmud Yalavaç, naibeyi devlet işlerinde etkilemiş olan iki kişiden dolayı uzakta kalmayı tercih etmiştir. Bu kişilerden ilki vergi miktarını iki misline çıkaracağını vaat ederek maliye nazırlığına getirilmiş olan Abdurrahman adında Müslüman bir tüccardır⁹³. Diğeri ise kurduğu entrikalarla Töregene Hatun'u etkilemiş olan Fatma adında bir kadındır⁹⁴.

Güyük Han'ın tahta çıktığı, 1246'da toplanmış olan kurultayda Moğol prensleri, eyaletlerin valileri ve tâbi olan kralların arasında Mesud Yalavaç da bulunmuştur. O, yeniden Türkistan ve Maverâünnehr şehirlerinin valisi olmuş, babası Mahmud Yalavaç ise bu dönemde tekrar maliyenin başına tayin edilmiştir⁹⁵.

⁸⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, c.I, ss. 151-160.

⁹⁰ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 585.

⁹¹ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, ss.35-36.

⁹² Özkan Dayı, **a.g.t.**, s.32.

⁹³ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, ss. 261-262.

⁹⁴ Dayı, **a.g.t.**, s.32.; Yuvalı, a.g.e., s. 317.

⁹⁵ Grousset, **a.g.e.**, s.261; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 318.

1251 yılında Mengü büyük hanlığın tahtına çıkınca Şiramün (Ögedey'in neslinden) , Quçar ve Naqu (Güyük Han'ın neslinden) isyana hazırlık yapmışlar fakat isyan hazırlıkları gizliliğini kaybedince onların hizmetlerindeki memur sorguya çekilmiş ve memur böyle bir hazırlığın olduğunu inkâr etmiştir. Mengü Han, saltanatının başlangıcında olduğundan kan dökülmesinden kaçınmıştır. Kapının dışında dikilen Yalavaç'ı görüp onu içeriye çağırmış ve konu hakkında onun da fikrini almıştır. Yalavaç ona ibret alması için İskender-i Kebir hikayesini anlatmış, bu hikayeden etkilenmiş olan Mengü Han, isyan hazırlığı yapmış olan Cengiz Han'ın torunlarının idam edilmesi kararına varmıştır.⁹⁶.

Mengü Kağan saltanatı sırasında itibarını yeniden kazanmış olan Mahmud Yalavaç ve oğluna Ceyhun'un doğu kıyısından başlayıp, Kuzey Çin şehirlerine kadar olan yerlerin valiliği verilmiştir. Ayrıca Mengü Kağan Mahmud Yalavaç'a cülusundan önce kendisinin yanında yer almış olduğu için Hitay tarafını teslim etmiştir. Oğlu Mesud Yalavaç'a da kendisi için güvenli olmayan bir yolculuğu göze almış olup bağlılığını bildirdiğinden Maverâünnehr ve Türkistan'ı onun idaresine vermiştir⁹⁷. Kubilay Han'ın biyografyasında, Mengü Han tarafından Mahmud Yalavaç'ın imparatorluğun vergi meselelerinin düzeni başkanlığına tayin edilmiş olduğu yer almıştır⁹⁸. Kabiliyetli bir devlet adamı olan Mahmud Yalavaç, uzun yıllar Moğollar için çalışmış, 1254 yılında Pekin'deyken vefat etmiştir⁹⁹.

III.V. Mesud Yalavaç

Mahmud Yalavaç'ın oğludur. Cengiz Han batı memleketlerinin zaptını tamamladıktan sonra, bölgeleri ayırmış ve darugaçilikler (valilik) kurmuştur. Buhara, Semerkant, Ürgenç, Hotan, Kaşgar, Urüyang ve Gusândaril şehirlerinin idaresi için Mesud Yalavaç'ı tayin etmiştir¹⁰⁰.

Ögedey Han öldükten sonra naibe makamına geçmiş olan Töregene Hatun, içinde Mesud Yalavaç'ın da bulunduğu mühim devlet adamlarını azletmiştir. Töregene Hatun'un naipliği döneminde Mesud Yalavaç Batu Han'ın himayesine sığınmıştır. Güyük Han 1246'da tahta çıkmasıyla Mesud Yalavaç eski görevine

⁹⁶ Ögel, **Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri**, ss.203,215.

⁹⁷ Dayı, **a.g.t.** , ss.44-45.

⁹⁸ Ögel, **a.g.e.**, s.216.

⁹⁹ Kushenova, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", s.231.

¹⁰⁰ Ögel, **a.g.e.**, s.202.

iade edilmiş, ayrıca Türkistan ve Semerkant gibi yerlerin mal vergisi işlerinin yönetimine atanmıştır. Bununla birlikte kendisine altın aslanlı payza¹⁰¹ hediye edilmiştir¹⁰².

Arık ile Algu arasındaki savaş ortamında Mesud Yalavaç, Organa Hatun ile Arık-Buka'nın tarafında bulunmuştur. Arık Buka, Algu ile dostluk kurmak amacı ile Mesud ile Organa Hatun'u Algu'nun yanına yollamıştır. Algu Organa Hatun ile evlenmiş, Mesud Yalavaç'ın eski vazifesini de kendisine iade etmiştir. Mesud Yalavaç bu kez eskiden yapmış olduğu gibi kaanın genel valisi olarak değil, Algu Han'ın maliye bakanı görevini yapmış, toplamış olduğu vergilerle onun ordusunun yeniden teçhizatlanmasını sağlamıştır¹⁰³.

Algu Han Kıpçak Hanı Berke ile de çatışmış, Otrar ve Harezmi'yi alarak Çağatay Hanlığı'nın sınırlarını genişletmiştir¹⁰⁴. Vassâf'tan edinilen bilgilere göre Organa öldükten sonra Algu Han onun ölümünün sebebini Semerkant ve Buhara'daki Müslümanların uğursuzluğuna bağlamıştır. Bu yüzden buralardaki Müslümanları öldürmeye kalkan Algu'yu Mesud Bey güçlkle bu kararından geri çevirmiştir¹⁰⁵. Kaydu Han Barak Han'la savaşıp üstünlük elde etmesinden sonra 1269 yılında kurultay toplanmış, bu kurultayda Mesud Yalavaç bu kez Kaydu Han namına kağanın umumî valisi unvanı ile şehirleri yönetmek vazifesini almıştır. Bu kurultaydan az bir süre sonra Mesud Yalavaç, Kaydu Han ve Barak Han'ın dostluk elçisi bahanesi ile İlhanlı Ulusu hakkında bilgi almak için Abaka Han'ın huzuruna gönderilmiştir¹⁰⁶.

Mesud Yalavaç ölümüne kadar, İran hükümdarı Abaka Han'ın 1271 yılının sonunda Harzem ve Maverâünnehr'e yollamış olduğu ordunun Ürgenç ve Hive'yi yağmalayıp 29 Ocak 1273 tarihinde Buhara'ya girmesiyle yıkılmış oldukları şehirleri

---

¹⁰¹ Moğol İmparatorluğu'nda ve tabi olan devletlerdeki şahıslara özgü verilen plaka biçimindeki aman-nâmelerdir. Genel idarecilere; vali, kumandan, emir vb. rütbelerindeki kişilere verilmektedir. (Kerimüddin Mahmud Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, s. 105.)

¹⁰² Ögel, **a.g.e.**, s.203; Yuvalı, **a.g.e.**, s. 318.

¹⁰³ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, ss.98-101; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. **622**.

¹⁰⁴ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, ss.98-101; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 318.; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 625.

¹⁰⁵ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 628

¹⁰⁶ Kafalı, **a.g.e.**, ss. 108-111; Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), TTK, Ankara 2013, s.81.; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.632-633.

onarmakla meşgul olmuştur¹⁰⁷. Abaka Han'ın ordusunun tahrip ettiği yerlerden biri de Mesud Yalavaç'ın yaptırmış olduğu ve bin talebenin okuduğu Mesudiye Medresesi'dir¹⁰⁸. Mesud Yalavaç yıkılan yerleri aynı yıl içinde yeniden mamur hale getirerek canlandırmış ve Mesudiye Medresesi'ni de tamir ettirmiştir. Kaşgar'da kendisinin adıyla anılan bir medrese daha yaptırmıştır. Daha sonra XIV. yüzyılın başlarında Mesud Yalavaç'ın en küçük oğlu idare merkezini Kaşgar'a taşıttirmiştir. Ekim 1289'da vefat etmiş olan Mesud Yalavaç, Mesudiye Medresesi yanında kendisi için yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir¹⁰⁹.

III.IV. Ali Yalavaç (Ali Bög)

Mahmud Yalavaç'ın oğludur. kardeşi Mesud kadar ün sahibi olmamıştır. Onun hakkında ayrıntılı bilgiler mevcut olmayıp nadir bilgilerden biri kardeşi Mesud ile beraber İlhanlılar'dan Argun'un maiyetinde çalışmış olduğu, daha sonradan Kubilay Han'ın maiyetine geçmiş olduğudur¹¹⁰. 1271'den sonra Ho-nan eyâletine tayin edilmiştir. Sunglara karşı yapılan harplere general olarak katılmıştır, böylelikle şöhret kazanmıştır. Ali'nin oğlu Yakub, Yün-nan'da Yağan Tigin ile birlikte çalışmıştır¹¹¹.

III.VI. Ebubekir Yalavaç

Mesud Yalavaç'ın büyük oğlu olan Ebubekir, babasının 1289 yılında vefat etmesinden sonra Kaydu Han tarafından aynı yetkilerle tayin olmuştur. Kaydu Han'a bağlı olarak Buhara ve Semerkand'ı yönetmiştir. Ebubekir Yalavaç, 1298 yılında vefat etmiştir. Ondan sonra yerine kardeşi Satılmış geçmiş, onun da kısa süre sonra 1303 yılında vefatı üzerine küçük kardeşleri Sevinç Yalavaç görevi devralmıştır.

III.VII. Sevinç Yalavaç

Mesud Yalavaç'ın en küçük oğludur. Abisi Satılmış'ın ölümünden sonra (1303) Çapar Han'ın yarlığı ile aynı göreve tayin edilmiştir. Sevinç bey genel

¹⁰⁷ Grousset, **a.g.e.**, ss. 320-322.

¹⁰⁸ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 111.

¹⁰⁹ Kafalı, **a.g.e.**, ss. 115,118-119; V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, s.249.

¹¹⁰ Ögel, **a.g.e.**, s.217.

¹¹¹ aynı yer.

valiliğın idare merkezini, eski idare merkezi olan Hocent şehrini bırakarak, Kaşgar şehrine taşımıştır¹¹².

Dördüncü Bölüm

İLHANLILARDA MÜSLÜMAN VE TÜRK DEVLET ADAMLARI

IV.I Taceddin Mu'tez

Harezmi bir Müslüman olan Taceddin Mu'tez Celaleddin Harzemşah'ın Alaaddin Keykubad'a elçi olarak gönderilmiş olan Ömer el- Harezmi'nin oğludur. Hülagu Han döneminde Türkiye Selçuklu Sultanlarının İlhanlı Hanlığından almış oldukları borçları ve vergileri tahsil etmesi için Anadolu'ya gönderilmiştir (1259)¹¹³.

IV. II. Tükelek Bahşi

Uygur Türkü olan Tükelek Bahşi Hülagu Han döneminin ilk büyükelçisidir. Türkiye Selçuklularından İlhanlıların alacaklarını tahsil etmek maksadıyla Anadolu'ya gönderilmiş sivil idarecilerden birisi de Tükelek Bahşi olmuştur¹¹⁴.

IV. III. Esen (İsen) Kutluğ

Olcaytu Han devrinde itibar sahibi beylerden birisi olan Esen Kutluğ, Uygurlardandır. Görüş ve fikirlerini gizlemekten geri durmuş olan Esen Kutluğ, Olcaytu'nun 1309-1310 yıllarında Şiiliği kabul etmiş olduğunda diğer beyler gibi mezhep değiştirmemiş veya değiştirmiş gibi davranmayarak açıkça eski mezhebinde kaldığını beyan etmiştir. Şüphesiz ki bu tutum Hana karşı büyük bir cesaret gerektirmektedir. Esen Kutluğ'un bu tutumu eski mezhepte kalmak isteyenlere de cesaret vermiş olmalıdır. 1318 yılında dünyadan ahirete göçmüş olan bu Uygur beyinin ölümüne Ebû Said Han bir hayli üzüntü duymuştur. Çünkü o da Esen Kutluğ'a babası gibi teveccüh göstermekten geri durmamıştır¹¹⁵.

IV. IV. Türkiye Selçuklu Sultanları

Kösedağ savaşında Moğollar Sivas'ın bir kısmı ile Kayseri'yi yağmalamışlar¹¹⁶, mağlup Türkiye Selçuklu Devleti İlhanlı'ya tabi olmuş, Selçuklu tahtında kimin saltanat süreceğine İlhanlı Hanları karar vermiştir. Türkiye Selçuklu'nun yıkılış devrine denk gelmiş olan bu dönemde pek çok sultan değişikliği olmuştur. Bunların hepsi ülkeyi yönetmek için İlhanlı'dan

¹¹² Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, ss. 118-119; Grousset, **a.g.e.**, ss. 320-322.

¹¹³ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsameret'ül Ahbâr**, (çev. Mürsel Öztürk), TTK, 2000, Ankara, s. 49; Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, Zafer matbaası, İstanbul 2017, s. 323

¹¹⁴ Aksarayî, **Müsameret'ül Ahbâr**, s. 49; Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 323.

¹¹⁵ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD, I, Ankara 1969, s. 21-22.

¹¹⁶ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD, I, Ankara 1969, s. 10.

izin (yarlık) aldıklarından Moğol Devletlerin'deki Müslüman ve Türk Devlet Adamları içerisinde değerlendirilecektir.

IV. IV.I. Gıyaseddin Keyhüsrev II

Türkiye Selçukluları'na en parlak dönemini yaşatmış olan I. Alaaddin Keykûbad'ın oğludur. Mengücekliler'in Selçuklu'ya yeni tâbi olduğu sıralarda yedi yaşında olan Gıyaseddin, bu devletin merkezi olan Erzincan ve çevresine melik olarak gönderilmiştir¹¹⁷. Babası I. Alâaddin Keykûbad ölünce (1237) , vezir Saadeddin Köpek'in çabaları sayesinde tahta geçmiş olan Gıyaseddin, devlet yönetimi konusunda beceriye sahip olamadığı için vezir Saadeddin Köpek'in kuklası durumunda olmuştur¹¹⁸. Bu vezirin Selçuklu tahtında birtakım emelleri mevcut olup, istediklerini gerçekleştirebilmek için kendisine engel olabileceğini düşündüğü önemli devlet adamlarını ortadan kaldırmasına karşı çıkmamıştır¹¹⁹. Bir binanın kolonlarının yıkılmasına benzetebileceğimiz bu olayın, Türkiye Selçukluları'nın Moğol etkisi altına girmesine ve devletin çöküşüne mühim bir etkisi olmuştur.

Yassıçemen savaşı (1230) neticesinde Türkiye Selçuklu'nun burun buruna gelmiş olduğu Moğollar, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde meydana gelmiş olan Babailer İsyanı (1240) 'nı¹²⁰ bastırmakta güçlük çeken Türkiye Selçukluları'nın eksikliğini görmüşler, harekete geçme vaktinin gelmiş olduğu kanaatiyle işgallere 1241'de Erzurum işgaliyle başlamışlardır¹²¹. Baycu Noyan komutasındaki 30.000 askerden oluşan Moğol ordusu, 1243'te Köseadağ'da 80.000 civarındaki Selçuklu ordusunu mağlup etmiştir. İleri hareketleri durdurulamamış olan Moğol ordusu şehirleri yağmalamış ve tahrip etmişler, ardından Azerbaycan'a dönmüşlerdir. Yenilgiye uğramış olan II. Keyküsrev başkent Konya'dan Antalya'ya kaçarak Selçuklu tahtını sahipsiz bırakmıştır.

¹¹⁷ Ali Sevim, "Keyhusrev II", **DİA**, , c. XXV. , 2002 Ankara, ss. 349-350, s. 349.

¹¹⁸ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 7.

¹¹⁹ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.296.

¹²⁰ Moğollar'dan kaçan Türkmenleri peygamber olduğuna inandırarak etkisi altına alan Baba İlyas ve Baba İshak'ın çıkarmış oldukları isyandır. (Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken yayınları, İstanbul 2008, s.297.)

¹²¹ Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklu Sultanlarından Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri**, TTK yay., Ankara 2009, s. 88.

Vezir Mühezzibüddin Ali'nin çabaları sonucu Anadolu büyük çaplı bir tahribata uğramadan 360.000 dirhem, 10.000 koyun, 1000 sığır ve deve¹²² yıllık vergi verme koşulu ile Moğol kumandanı olan Baycu Noyan'ı barışa ikna etmiştir¹²³. Moğol kumandan ile barış yapıldığını öğrenmiş olan II. Keyhüsrev Konya'ya dönüp tahtına geçmiş olsa da yirmi beş yaşında iken içki içmekten veya yabancı hayvan ısırmasından dolayı ani bir şekilde ölmüştür¹²⁴. Onun ölümünden sonra devlet adamları üç küçük oğlunun etrafında toplanmışlar ve şahsi çıkarları doğrultusunda birbirleriyle mücadele etmiş olmaları devlet içerisinde birliği bozmuştur. Bu da Türkiye Selçuklu'nun Moğollar'ın işgaline, müdahalesine ve ağır vergiler koyarak devleti ezme gücünü kazanmalarına fırsat vermiştir¹²⁵.

IV.IV.II. İzzeddin Keykavus II

1235 yılında doğmuş olduğu tahmin edilen II. İzzeddin Keykavus, II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve bir Rum papazının kızı olan Berdüliye Hatun'un oğludur. Babası II. Gıyaseddin'in öldüğü sırada günümüzde Isparta'ya bağlı olan Borgulu veya Uluborlu denen yerin meliki durumundaki II. İzzeddin, kardeşi II. Alaaddin 'in veliaht olmasına rağmen devlet adamları tarafından Akşehir'in Altundaş köyünde siyasî geleneğe bağlı kalınarak en büyük oğul olma gerekçesiyle tahtın sahibi ilan edilmiştir (1246). Tahtın her iki yanındaki kürsülere kardeşleri IV. Kılıçarslan ve II. Alaaddin Keykûbad oturtulmuştur. Ardından Konya'da yeniden tahta çıkartılmış olan II. İzzeddin, tek başına tahta hâkimlik devri 1249'a kadar sürmüştür. Bu süre içerisinde onun yerine vezir Şemseddin İsfahanî II. Gıyaseddin dönemindeki yetkilerini ve makamını muhafaza etmek istemesinden dolayı¹²⁶ kimi beyler tarafından tepkiye maruz kalmış olsa da 1249'a kadar ülkeyi hükümdar gibi yönetmiştir.

¹²² Ali Sevim, "Keyhüsrev II", **DİA**, c. XXV 2002 Ankara,, ss.349-350.

¹²³ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s10.; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 444.; Mehmet Ersan, **Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı**, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s.67.

¹²⁴ Ali Sevim, "Keyhüsrev II", **DİA**, s. 350.; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken yay. İstanbul 2004, s.455.

¹²⁵ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.297.

¹²⁶ Bunun için Keykâvus'un annesi Berdüliye hatun ile 1247 yılında evlenmiştir. Onun bu çabaları beylerbeyi Şerefeddin Mahmud isyanına sebep olmuştur bkz. Faruk Sümer, "Keykâvus II.", **DİA**, 2002 Ankara, c. XXV, ss.355-357, s. 355.

II. İzzeddin Keykavus'un hükümdarlığının ilk zamanlarında Moğol elçileri yeni han Güyük'ün cülûsu için toplanması planlanmış olan kurultaya Selçuklu sultanının da katılması emrini iletmışlerdir. Bu emir üzerine Selçuklu Sultanını temsilen kardeşi IV. Kılıçarslan'ın Kurultaya gitmesi kararlaştırılmıştır.

IV. Kılıçarslan Moğolistan'da iken Güyük Han'dan yarlık almış, Selçuklu tahtına tayin edilmiştir. Bunun üzerine oluşan kargaşayı engellemek istemiş olan Emir Celâleddin Karatay Beylerbeyi Yavtaş'ın da desteği ile II. İzzeddin ile kardeşleri Alaaddin ve Rükneddin'i de Selçuklu tahtına oturtmuştur (1249-1250)¹²⁷. Üç Sultan adına hutbeler okunmuş, paralar bastırılmıştır. Selçuklu Devleti'nin birliği bu şekilde korunmuştur¹²⁸.

Selçuklu Sultanları, Moğol Hanlıkları'nın birbirleri ile olan rekabetini fırsata çevirmek istemişler ve Baycu Noyan'ın Anadolu'ya gelmesinden dolayı Batu Han'a iltica etmek maksadıyla, ona en küçük kardeşleri Sultan II. Alaaddin'in başında bulunduğu bir elçi heyeti göndermişlerdir. Ancak II. Alaaddin'in Batu Han'dan yarlık alıp, tek başına hükümdar olma ihtimalini düşünmüş olduklarından, onu Lalası Müslîh'e zehirletmişlerdir¹²⁹.

II. İzzeddin Keykavus, Celâleddin Karatay'ın devlet işlerini ustalıkla idare etmesine alışmış ve o hayattayken sefahat sürmüş, Celâleddin Karatay öldükten sonra da zevkine düşkünlüğüne devam etmiştir. Bu durum Anadolu'nun orta kesimindeki bazı ordu komutanlarını rahatsız etmiş ve onlar tarafından IV. Kılıçarslan Kayseri'de sultan ilân edilmiştir (1254). İç savaş olmasından kaçınmak isteyen II. Keykavus'un kardeşi IV. Kılıçarslan ile uzlaşma çabaları sonuçsuz kalmış, savaş kaçınılmaz olmuştur. Kayseri yakınlarında Ahmethisarı denilen yerde iki sultan savaşmış IV. Kılıçarslan yenilerek Borgulu Kalesi'ne hapsedilmiştir¹³⁰.

Tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Antalya'ya gitmiş olan Sultan II. İzzeddin, 1258 yılında Moğol kumandan Baycu'nun Erzurum'dan Aksaray'a hareket ettiği

¹²⁷ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. 28.

¹²⁸ Sümer, 'Keykâvus II.', *DİA*, c. XXV, 2002 Ankara, s. 355.

¹²⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s. 30; Sümer, 'Keykavus II', *DİA*, s. 355.

¹³⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s. 30; Sümer, 'Keykavus II', *DİA*, s. 355.

haberi üzerine Konya'ya dönmüştür. Bu sırada Selçuklu ordusu, Maraş ve Malatya'daki ormanlık sahada mesken edindikleri için Ağaçeriler olarak adlandırılmış olan bir Türkmen kabilesinin¹³¹, Suriye'ye giden önemli yollarda yaptıkları haydutluklara karşı Elbistan'a gönderilmiştir. Baycu'nun Selçuklu topraklarında ilerlediği haberi ile Ağaçeriler üzerine gönderilmiş olan ordu geri çağırılmıştır.

Devlet adamları arasında Baycu'nun nasıl karşılanacağı konusunda ikilik çıkmıştır. Bir kısım devlet adamı onun isteklerini karşılayıp barış yapmaktan yanayken, diğer kısım da savaş yapılmasını ileri sürmüşlerdir. Neticede savaşmayı telkin etmiş olan vezir Kadı İzzeddin'in laflarına uyararak Aksaray yakınlarındaki Alayî Kervansarayı düzlüğünde Selçuklu ve Moğol orduları karşı karşıya gelmiştir. Selçuklu ordusu yenilmiş, mağlup Sultan II. İzzeddin yakınlarıyla birlikte Konya'dan Antalya'ya, oradan da İstanbul'a gitmiştir.

Savaş sonrası Baycu'nun yanına giden Pervane Nizameddin Hurşid ve emir-i hacip Muineddin Süleyman barış için gerekli ortamı hazırlamışlar ve Borgulu'da bulunan IV. Kılıçarslan'ı, hapisten çıkarıp Baycu'nun katına getirmişlerdir. Baycu barış yapıp Kılıçarslan'ı Selçuklu tahtına çıkarmıştır¹³².

IV. Kılıçarslan'ın veziri Muineddin Pervane ülkeyi istediği gibi yönetmiştir. Keykavus'un isyan çıkarmak için Antalya'da yaşadığını ileri sürerek buna vergi memurlarını inandırmış ve vergiyi batıdan almaya başlamaları konusunda onları ikna etmiştir¹³³. Memurlar II. Keykavus'a gidip vergileri tahsil etmesini istediklerinde Sultan onları sert bir dille vergiyi önce doğudan almaları gerektiğini söyleyip geri çevirmiştir¹³⁴. Elçiler bu durumu İlhan'a arz ettikten sonra, Sultan İzzeddin'in bu davranışının cezalandırılacağı hükmü yazılı bir yarlıkla dönmüşlerdir. Bunun üzerine Sultan II. İzzeddin Antalya'dan Konya'ya gelip durumu düzeltmeye çalışmışsa da bu konuda geç kalmıştır. Artık Alıncak Noyan çoktan kalabalık bir Moğol ordusuyla Erzurum sınırlarından IV.

¹³¹ Faruk Sümer, 'Anadolu'da Moğollar', SAD, I, Ankara 1969, s. 4.

¹³² Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s. 31-33; Sümer, 'Keykavus II', *DİA*, s. 356.

¹³³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s. 50.

¹³⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s.49.

Kılıçarslan'ın veziri Muineddin Pervane'nin onu karşılaması ve askerlerinin ihtiyaçlarını gidermesi ile birlikte Aksaray'a yetişmiştir¹³⁵.

Aksaray'a varmadan evvel Muineddin Pervane, II. Keykavus'un veziri Fahreddin Ali'ye gizlice haber göndermiş ve kendi tarafına geçip ülke tek bir sultana (IV. Kılıçarslan'ın) ait olursa vezirlik makamını ona bırakacağını bildirmiştir. İşbirliğini kabul eden Fahreddin Ali'nin Aksaray'a gitmesi için plan kurulmuştur. Yapılmış olan plana göre II. Keykavus Moğol ordusu tarafından Fahreddin Ali'yi, kardeşi Rükneddin'e kendisini desteklemesi ricasında bulunması için Aksaray'a göndermesine ikna edilmiştir. Sultan İzzeddin, Konya'nın dışında kalan Ruzbeh'e otağını kurmuş ve Aksaray'a göndermiş olduğu veziri Fahreddin'den haber beklemiştir. Sonradan kendisine kurulmuş olan tuzağı hissetmiş olan sultan, gece vakti İstanbul'a doğru yola çıkmıştır¹³⁶.

II. İzzeddin Moğol orduları tarafından Alanya'ya kadar takip edilmiş, buradan sonra izini kaybettirmeyi başararak İstanbul'a ulaşmış, Bizans İmparatoru Vasilyus ona ve oğullarına iyi muamelelerde bulunmuştur¹³⁷. II. İzzeddin, kendisini himayesi altına almış olan İmparator Vasilyus'un tahtına sahip olmak istemiş ve İmparator'un yanında başkalarının olmadığı anı gözleyip onu öldürerek İstanbul'u alma planları kurmuş, ancak planın açığa çıkmasıyla başarıyla sonuçlanmamıştır¹³⁸. II. İzzeddin, bu girişiminden sonra bir kalede hapsedilmişse de Altın Ordu hükümdarı Berke Han'ın nikâhlı eşi olan halası onu kaleden kurtarması için Berke Han'ı teşvik etmiştir. Bunun üzerine Altın Ordu hükümdarının emriyle harekete geçmiş olan Kutlug Melik birkaç bin süvari ile birlikte deniz yoluyla İstanbul'a varıp sultanı ve yakınlarını kurtarıp Kırım'a getirmiştir. Kırım'ın Suğdak ve Solhod şehirleri dirlik olarak II. Keykavus'a tahsis edilmiştir. Altın Orda hükümdarı Mengü Timur, Keykavus'u Berke'nin kızı Orbay Hatun ile evlendirmiştir. Keykavus, Kırım'dayken vefat etmiştir¹³⁹.

¹³⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s. 51.

¹³⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s. 52.

¹³⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s.53.

¹³⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, s. 56.

¹³⁹ Faruk Sümer, 'Keykâvus II', *DİA*, c .XXV., 2002 Ankara,ss.355-357, s. 356.; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s. 56.

IV.IV.III. Rükneddin Kılıçarslan IV

II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Rum asıllı bir cariyenin oğlu olan IV. Kılıçarslan'ın doğum yılı net olarak tespit edilememiş, muhtemelen 1237 ile 1240 yılları arasında dünyaya gelmiştir. 1246'da II. Keykavus'u temsilen Güyük'ün cülus merasimi için Karakurum'a seyahat etmiştir. İki yıla yakın bir süre Karakurum'da kalan IV. Kılıçarslan, bu sürenin sonunda 1249'da Güyük'ten almış olduğu yarlıkla yurda dönüp Sivas'ta hükümdarlığını ilân etmiş, Erzincan, Diyarbakır, Malatya, Harput ve Kayseri gibi yerler de onun hükümdarlığını tanımıştır. Mamafih, IV. Kılıçarslan ile II. Keykavus Aksaray yakınlarında Selçuklu tahtı için savaşmışlar, IV. Kılıçarslan ağabeyine yenilerek Uluborlu'da esir alınıp hapsedilmiştir (1255).

Moğol kumandanı Baycu, Kılıçarslan'ın hükümdarlığını Malatya ve bazı vilayetlerde kabul ettirmeye çalışmıştır. 1258 yılında İlhan'dan alınan yarlıkla Kızılırmak'ın doğusu Kılıçarslan'ın idaresine verilmiştir¹⁴⁰. Çeşitli yerlerde isyan çıkmış, Moğollar'ın yardımıyla bastırılmıştır. Trabzon Rum İmparatorluğu ile Selçuklu ordusu savaştı. Savaşa Sultan Kılıçarslan katılmamış, orduyu vezir Müineddin Pervane komuta etmiştir. Sinop geri alınmış, Pervane Muineddin Kılıçarslan'dan Sinop'u mülk olarak vermek mecburiyetinde kalmıştır.

Pervane, Moğolları Kılıçarslan'ın Memlûk Sultanı ile ittifak ettiğine inanmalarını sağlamıştır. Bunun üzerine Sultan Aksaray'da öldürülmüştür. Pervane, merhum sultanın atını, silahını ve zengin hediyeleri Tebriz'e Abaka Han'a göndermiştir. IV. Kılıçarslan'ın küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasını sağlamış ve devleti istediği gibi yönetmeye başlamıştır¹⁴¹.

IV.IV.IV. Gıyaseddin Keyhüsrev III

Henüz altı yaşındayken babası öldüğünden Pervane Muineddin'in çabalarıyla tahta çıkarılmıştır. Küçük yaştaki Sultanın eğitimi için Muineddin Süleyman tarafından Kadı Nureddin Yenbui tayin edilmiştir¹⁴².

¹⁴⁰ Sümer, 'Kılıçarslan IV', **DİA**, c. XXV., ss. 404-405, s.404; Aksarayî, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁴¹ Faruk Sümer, 'Kılıçarslan IV', **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 404-405, s.405.

¹⁴² Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, s.66.

Bu sultan döneminde Moğollar vergiler konusunda düzenleme yapmışlar ve ilave vergiler ve zorunlu daimî vergiler¹⁴³ kaldırılmıştır. Vergilerin kaldırılmasıyla halkın rahatlaması gerekirken, Pervane Muineddin'in devletin tüm ileri gelenleri kendine bağlaması, Vezir Fahreddin Ali'nin ötekileştirilmesi ile güvensizlik ve adaletsizlik baş göstermiştir. Fahreddin Ali'nin görevinden azledilmesi için bahaneler aramış olan devlet erkânı, onun Kırım'daki Sultan İzzeddin'in ülkeye geri getirilmesi için göndermiş olduğu altın tas, aradıkları bahanenin temelini oluşturmuş ve Fahreddin Ali asi ilan edilerek makamından azledilmiş, Osmanlık kalesine hapsedilmiştir¹⁴⁴.

Pervane Muineddin ile Sahip Fahreddin, padişahla evlenecek olan Rükneddin Kılıçarslan'ın kızı Selçuk Hatun'u İlhan Argun'un karargâhına doğru yola çıkmışlardır. Ülkeyi yöneten iki önemli şahsiyetin merkezden uzaklaşmalarını fırsata çevirebilecek pek çok kişinin olduğu tahmin edildiğinden, seyirlerini ağırdan almışlardır. Ancak Diyarbakır komutanı Bicer Bahadır'ın Şam'da muhalefet hareketi başlatması tahminlerin doğruluğunu göstermesiyle, Pervane ve Sahip bir an önce İlhan'ın huzuruna gidip dönme kararı almışlardır. Genç Sultan Gıyaseddin'i Atabey Meceddin, Beylerbeyi Şerefeddin Mesud, Müstevfi Celaeddin gibi devlet büyüklerine emanet etmişler, Sultan Gıyaseddin o devlet büyüklerinin kanatları altında Kayseri'ye götürülmüştür¹⁴⁵.

Devlet büyükleri hep bir elden devlet işlerini düzenleme çabası ile uğraşırken, Niğde Emiri Hatiroğlu, Mısır Sultanı Baybars'tan asker desteği istedikten sonra, destek gelmesini beklemeden Kayseri'de bulunan Sultan Gıyaseddin'i tahttan indirip saltanat alayı ile birlikte kendi iktası olan Niğde'ye dönmüştür. Taceddin Mu'tez'in mutlak naibi olan Şemseddin Gencei de Hatiroğulları'na katılmıştır. Nitekim Mısır Sultanı Baybars yardım için Elbistan'a kadar gelmiş, buradan Moğol ordusunun sayısı hakkındaki asılsız haberler duyduğundan geri dönmüştür. O sırada Pervane ve Sahip Fahreddin, Taceddin Mu'tez ve Şehzade Kongurtay'ın huzurlarından çıkarak Kayseri yakınlarındaki Yabanlu'ya

¹⁴³ Zevâid ve tekâlif bkz Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr** 68.

¹⁴⁴ Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, s. 71.

¹⁴⁵ Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, s. 77.; Faruk Sümer, 'Anadolu'da Moğollar', SAD, I, Ankara 1969, s. 40.

gelmişlerdir¹⁴⁶. İsyancılar, başta Şerefeddin Hatir ve Ziyaeddin olmak üzere Moğol emirleri Tuku ve Tudavun tarafından cezalandırılmışlardır¹⁴⁷.

Baybars, 1277 yılının nisan ayında Anadolu'ya gelmiş, Moğol ordusunu Elbistan'da mağlup etmiştir. Kayseri'ye ilerleyip burada saltanat tahtına oturmuş olmasına ve başta Şam'a kendi tuğrasıyla fetihname göndermesine rağmen, kıtlıktan ve bir çeşit at vebası hastalığı olarak bilinen tabakanın hayvanlar arasında yayılmasından dolayı on gün sonra geri dönmek zorunda kalmıştır¹⁴⁸.

Bugaday isimli bir kişinin Anadolu'daki durumu Abaka Han'a bildirmesi üzerine hiddetlenmiş olan han, aceleyle Tebriz'den çıkıp Anadolu'ya yönelmiştir. Sultan III. Gıyaseddin, Sahip Fahreddin İsfahanî ile Elbistan'da hanı karşılamışlardır. Savaşta ölen Moğol askerlerini görmüş olan Abaka Han öfkelenmiş ve Anadolu şehirlerinde katliam başlatmıştır. Moğol askerlerinin cesetlerinin fazla olmasından ötürü şüpheye düşmüş, Pervane Muineddin'in Baybars ile ittifak kurduğuna inanarak onu Aladağ'da 1277 yılının ağustosunda öldürtmüştür¹⁴⁹.

Argun tahta geçince III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i öldürtmüş, II. Mesud'u Sultan ilân etmiştir¹⁵⁰.

IV.IV.V. Mesud II

II. İzzeddin Keykavus'un oğlu olan II. Mesud, Kırım'dayken babası tarafından veliaht gösterilmiştir. Keykavus hakkın rahmetine kavuşunca, Mesud onun naaşını getirmek için deniz yolundan Sinop'a gelmiştir¹⁵¹. Kastamonu uc beyi Çobanoğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan onu önce Moğol komutanı Samagar Noyan'a, Abaka Han'ın huzurlarına götürmüştür. Abaka Han Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Harput'u II. Mesud'a tahsis etmiş ve onu bir süre İlhanlı başkenti olan Tebriz'de yanında bulundurmıştır.

¹⁴⁶ Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr** s. 78-80.

¹⁴⁷ Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, s. 84. ; Reşidüddin, **Câmiu't-Tevârih**, s. 112

¹⁴⁸ Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, s.88. ;Reşidüddin, **a.g.e. , 112-113.**

¹⁴⁹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr** , s.90. ; Reşidüddin, **a.g.e. , s.114.**

¹⁵⁰ Ali Sevim, "Keyhüsrev III", **DİA**, c. XXV, Ankara 2002., s. 351-352.

¹⁵¹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr** , s.104-105.

Abaka Han'dan sonra İlhanlı tahtına geçmiş olan Ahmet Teküder, Selçuklu tahtını II. Mesud ile III. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında paylaşmış fakat III. Keyhüsrev buna razı olmamıştır. II. Mesud yarlığın hükmü ile Ahmed'ten izin alarak Anadolu'ya gelmiş, Erzincan'da Mucireddin Muhammed bin Mu'tez tarafından karşılanmıştır. Bunun üzerine Sultan Mesud ona babasının sıfatının yanında saltanat naipliğini vermiş, konuyla ilgili ferman İlhan'a arz edildikten sonra yarlık kararı çıkmıştır¹⁵². Vezirlik görevi Fahreddin Ali'de kalmaya devam etmiştir. Sultan Mesud, Vezir Fahreddin Ali ve saltanat naibi Mucireddin Muhammed bin Mu'tez ile anlaşma yaparak nüfuzunu artırmıştır. Mucireddin, hızlıca orduya giderek yalnızca Sultan Mesud namına yarlık getirmiştir.

Gıyaseddin Keyhüsrev Erzincan'da kendi payına ait merkezde bulunmaktayken Sultan Mesud ve ona bağlanmış olan devlet erkânı kurmuş oldukları planlarla Gıyaseddin'i ortadan kaldırmak için planlar kurmuşlardır¹⁵³.

Argun'un Ahmet Teküder ile savaşta İlhanlı tahtına hakim olduğu sırada halen Tebriz'de bulunan II. Mesud, yeni han tarafından sultan ilan edilmiş, Mesud'un selefi sultan III. Keyhüsrev'in yaşamına son verilmiştir¹⁵⁴.

Karamanoğulları ve Eşrefoğulları Selçuklular'a devamlı surette rahatsızlık vermiş, II. Mesud'un Kayseri'de ikamet etmiş olduğu sıralarda onun saltanat makamından uzakta olması, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin fırsattan istifade torunlarını Konya'da tahta çıkarmasına ortam hazırlamıştır. Keyhüsrev'in annesi, Karamanoğlu Güney Bey'i beylerbeyi, Eşrefoğlu Halil Bey'i saltanat naibi tayin ederek onların desteklerini almış olsa da kısa zamanda ortadan kaldırılmışlardır (1285)¹⁵⁵.

Argun Han 1285 senesinde Türkmenleri cezalandırmak maksadıyla kardeşi Keyhatu'nun idaresindeki bir Moğol ordusunu Anadolu'ya göndermiştir. Keyhatu o sene Erzincan'da kalmış, yanında II. Mesud da olduğu halde Aksaray'a ilerlemiştir¹⁵⁶. Daha sonra almış olduğu cezalandırma görevini ifa

¹⁵² Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, s.108.

¹⁵³ Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, s. 109.

¹⁵⁴ Muharrem Kesik, "Mesud II", **DİA**, Ankara 2004, c. XXIX, s. 342-344, s.342.

¹⁵⁵ Kesik, "Mesud II", **DİA**, s.342.

¹⁵⁶ Kesik, "Mesud II", **DİA**, s.342.

etmek için Konya'ya yürümüş olan Keyhatu ile konuşmuş olan Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, onun halka zulmüne engel olmuştur¹⁵⁷.

Sultan Mesud, Moğol kuvvetlerinin yardımıyla kendisine karşı harekete geçmiş olan Germiyanogulları'nı bozguna uğratmıştır. Selçuklu tahtındaki iddialarına devam etmiş olan II. Gıyaseddin'in annesi, Argun Han'dan tahtın pay edilmesi isteğinde bulunmuştur. Bunun üzerine Argun Han'ın huzuruna götürülen sözde torunlar, II. Gıyaseddin'in çocukları olmadığı anlaşılması üzerine öldürülmüşlerdir.

Germiyanogulları'nın Beyşehir'e saldırmaları üzerine Sultan II. Mesud, Germiyan ilinin uç bölgesini işgal etmiştir. 1287 yılında Konya'dan Kayseri'ye hareket etmiş olan Sultan II. Mesud, oradan da Keyhatu ile güçlerini birleştirerek Karamanogulları'nın üzerine yürümüş ve Lârende ile beraber Karaman topraklarını tahrip etmişlerdir. Bunun üzerine Karamanogulları ve Eşrefogulları Sultan Mesud'dan af dileyerek itaatlerini bildirmişlerdir.

İlhan Argun, Sahip Fahreddin Ali'ye Selçuklu'nun vermesi gereken vergileri artırılmasını emretmiş, bunun, neticede mevcut vergileri ödemekte zorlanan halka daha fazla yük olacağından emin olan Fahreddin Ali üzüntüsünden vefat etmiştir. İlhanlılar, onun yerine vezirliğe Fahreddin Kazvinî'yi göndermişlerdir. Kazvinî mevcut vergileri arttırmakla yetinmemiş ve yeni vergiler eklemiştir. Vezir Kazvinî'nin bu tutumu halkı isyana sürüklemiştir. Kazvinî hakkında çok sayıda şikâyette bulunmuş olduğundan, Argun Han onu Eylül 1291 senesinde Tebriz'de idam ettirmiştir.

Eşrefogulları bir kez daha ayaklanmış, Sultan II. Mesud Konya'dan hareketle onların üzerine yürümüştür. Bunu fırsata dönüştürmüş olan halktan bazıları Konya'yı yağmalamışlarsa da Sultan II. Mesud'un Konya'ya dönmesiyle karışıklıklar ortadan kalkmıştır.

Kazvinî'den sonra Argun Han'ın veziri Sa'düd-devle tarafından vezir olarak gönderilmiş olan Şemseddin Ahmed Lakuşî ile birlikte hareket eden Kılavuzogulları olarak anılan çete Anadolu'da zulümler yapmıştır.

---

¹⁵⁷ Kesik, "Mesud II", **DİA**, s.342.

1291 senesinde Geyhatu Ahlat'ta İlhanlı tahtına çıkmıştır. Anadolu'nun malî işlerini Yavlak Aslan'ın oğlu Nasuriddin'in yönetimine vermiştir. Nasuriddin, Moğolları da halkı da memnun etmişse de Geyhatu'nun Anadolu'dan ayrılması Karamanoğulları'na yeni bir fırsat vermiştir. Beyşehir'i alıp Eşrefoğlu'nu etkisiz hale getirmiş olan Karamanoğulları üç gün boyunca Konya'yı yağmalamışlardır. Şehir erkânı eski vezirlerden Fahreddin Ali'nin torunlarından yardım istemiş, Denizli'den yardım kuvvetleri gelirken, diğer yandan Sultan Mesud'un kardeşi Rükneddin de Kayseri'den Konya'ya yardıma gelmiştir. Yardımlar işe yaramayınca Sultan Mesud, Geyhatu'dan yardım istemiştir. Selçuklu ve Moğol ordusu birleşmiş, Lârende'yi ele geçirip ayaklanmalara son vermişlerdir.

II. Rükneddin, Kastamonu beyi Çobanoğlu Muafferüddin Yavlak'ın desteği ile saltanat iddiasına girişmiştir. Geytahu'nun 1292 yılında II. Rükneddin ve taraftarları üzerine göndermiş olduğu, başında II. Mesud'un bulunduğu ordu galip gelmiş ve Kastamonu Beyi'nin canına kıyılmıştır.

Geyhatu döneminde ağır vergiler ödemekten kurtulamamış olan Anadolu halkı, İlhanlı Hanlığı'nı bir ara ele geçiren Baydu'dan sonra Gazan Han'ın tahta geçmesi ve onun Müslüman olmasıyla manevî olarak rahatlamıştır. Ancak maddî rahatsızlıklar Moğol Noyanlarının isyanlarıyla devam etmiştir. Bu isyanlardan biri Gazan Han'ın 1296'da Anadolu valisi olarak atamış olduğu Togaçar Noyan'ın kötü idaresine karşı onu cezalandırmak amacıyla Anadolu'ya gönderilmiş olan Baltu'nun isyanıdır.

Baltu, Togaçar'ın öldürülmesinden sonra isyan hareketlerine başlamış, Gazan Han'ın onu geri çağırmasına rağmen türlü bahanelerle Tebriz'e gitmediği gibi, II. Mesud'un gitmesine de engel olmuştur. Bu süreçte Moğollar sayesinde güvende olan Sultan Mesud, Konya yerine Kayseri'de bulunmuş, idareyi ahiler üstlenmiştir¹⁵⁸.

Baltu'nun isyanına karşı Gazan Han 1296'da Kutluk Şah idaresindeki 30.000 kişilik bir ordu göndermiş, yapılan savaşta mağlup olan Baltu, Ermeni kralına

---

¹⁵⁸ Muharrem Kesik, 'Mesud II', **DİA**, c. XXIX, Ankara 2004, s. 342-344, s.343.

sığınmak istediye de kral onu yakalamış ve Gazan Han'a teslim etmiştir. Baltu 1297 yılının ekim ayında Tebriz'de idam ettirilmiştir.

İsyan sırasında Baltu'nun zorla yanında tutmuş olduğu Sultan Mesud da suçlanmış, hükümdarlıktan uzaklaştırılarak Hemedan'a sürülmüştür. Onun yerine iki yıl sonra kardeşi Ferâmurz'un oğlu III. Alaaddin Keykûbad tahta geçirilmiştir (1298).

III. Alaaddin Keykûbad'ın kötü idaresi değil halkı, Moğollar'ı dahi rahatsız ettiğinden tahttan indirilmiş, ikinci kez II. Mesud tahta çıkarılmıştır (1392). Câbioğlu kuşatması (1304) gerçekleşmiş, Gazan Han öldüğü için kaldırılmıştır.

II. Mesud 1308 yılında vefat etmiştir. Onun ölümü hakkında borçları ve Moğollar'ın bitmek bilmeyen istekleri karşısında bunalıma girip kendini zehirlediği rivayet edilmektedir. Son Selçuklu Sultanı kabul edilmektedir. Ondan sonra Kılıçarslan b. III. Keyhüsrev (1310) tahta çıkarılmış olsa da, gerek ülke içinde gerekse Moğollar tarafından da tanınmamıştır¹⁵⁹.

IV.IV.VI. Keykubad III

Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus'un torunu, Ferâmurz'un oğludur. Onun Selçuklu tahtına geçene kadarki yaşamı karanlıktır. Amcası II. Mesud Gazan Han tarafından azledilmiş, onun yerine III. Keykubad tayin edilmiştir (1298). Mevlevî kaynaklarında kayıtlı olan bilgilerde Ulu Ârif Çelebi, Atabeg Mecdüddin gibi Mevlevîlerin bu tayinde etkisi olduğu ve bundan dolayı III. Alaaddin, Mevlanâ'nın oğlu Sultan Veled'in de içinde bulunduğu Mevlevî büyüklerine şükran sunmuştur.

Baltu isyanındaki faydasından dolayı başkumandanlığa getirileceğini ummuş olan Sülemiş o göreve Bayıncar'ın getirilmesi ile isyan etmiştir (1299). Baycu Noyan'ın torunu olan Sülemiş, diğer Moğol kumandanlarından da destek alarak, Bayıncar ve baskak Bacukur'u öldürmüştür.

Sülemiş Tokat'ta Kozova'da kalmış ve çok sayıda askeri etrafına toplamıştır. Sayısı az olmayan insanlara beylik sancağı vererek mevkiilerini yükseltmiştir.

¹⁵⁹ Kesik, "Mesud II", **DİA**, c. XXIX, s.344.

Karamanlılar'dan 10.000 atlı ile yardım alarak kuvvetini sağlamlaştırmıştır. Gazan Han isyanın bastırılması için Kutluğ Şah'a emir vermiş, Erzincan'ın Akşehir ovasında gerçekleşmiş vuruşmada çoğu Moğol askeri Kutluğ Şah'ın tarafına geçmiş, bu olay üzerine Sülemiş'in ordusundaki Türkmenler de savaşı bırakıp dağlara çekilmişlerdir. Savaş sonrası başta Memlûkler'e kaçmış olan Sülemiş¹⁶⁰, kısa zamanda Anadolu'ya geri dönmüş, ancak Ankara yakınlarında yakalanıp Tebriz'e götürülerek şehir meydanında öldürülmüştür (1299).

III. Alaaddin'in Sülemiş'in isyanından bir yıl önce tahta oturduğu bildirilmektedir. İsyân ortamında Anadolu'dan uzaklaşmıştır. Gazan Han Suriye seferinden dönerken Musul'da onu karşılamış, İlhanlı hanını memnun etmiştir. Bu davranışıyla Selçuklu'nun tamamını ona bırakan bir yarlık çıkarmıştır ve Hülagu'nun bir kızı ile evlendirmiştir. Yeni hükümet kurulmuş, saltanat naibi Mücîrüddin Emirşah, vezir Sâveli Alaaddin, atabey Karahisarlı Kadı Mecdüddin, müşrif'ül memalik Seyyid Şerefeddin Hamza-i Alevî olarak tayin edilmiştir.

III. Alaaddin, atabey Kadı Mecdüddin ile müşrif'ül memalik Şerefeddin'in etkileriyle Harput, Malatya ve Divriği'de zenginlerin mallarını zorla almış, onlara işkenceler etmiş ve bazılarının ölümüne sebep olmuştur. Şerefeddin Hamza, Sivas ve Tokat'ın içinde bulunduğu şehirlerde zulümler etmiş ve zorla insanların mallarına el koymuştur. Bu durumlara sessiz kalamayan Selçuklu'nun ikinci adamı Sâveli, Moğol kumandan Abuşka Noyan'a başvurmuştur. Anadolu Moğol başkumandanı Abuşka, Sâveli'nin kendisine bildirmiş olduğu malumatı başkent Tebriz'e haber salmıştır.

Bu haber üzerine Gazan Han yazdığı yarlıkla Abuşka Noyan'ı Alaaddin'in bakıcılığına görevlendirmiş, Moğol kumandandan habersiz hiçbirşey yapmamasını emretmiştir. Yarlık emirine göre Abuşka, Alaaddin'i Sivas'tan Kayseri'ye Yabancı Yaylağı'na getirtip, kendisiyle bir fersah mesafedeki otağa yerleştirmiştir (1301).

---

¹⁶⁰ Sümer, "Keykûbad III", **DİA**, c. XXV, s. 360.

Abuşka'nın sultana tesir etmiş olan Mecdüddin ve Şerefüddin Hamza'yı büyük cezaya çarptırması Sultan III. Alaaddin'i endişelendirmiş, bu yüzden o, Konya'ya doğru kaçmış olsa da Ürgüp'te ele geçirilip Yabancı'ya geri getirilmiştir. Tebriz'de yargılanmış, Moğol asıllı karısının vasıtasıyla Azrail ile randevusu ertelenmiş, İsfahan'a sürgüne gönderilmiştir. Burada yakınında olduğu bir kişiye ağır sözler sarf etmesi sonucu o kişinin bıçaklı saldırısına uğraması sonucu ölmüştür. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'ye beylik vermiş olduğu rivayet edilmiştir. Zulümleriyle tanınmış olan III. Keykûbad, halkın ve Moğollar'ın gözünden düşmüştür¹⁶¹.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde gerek sultanların, gerek devlet adamlarının, gerekse tabii oldukları İlhanlı'nın Noyanlarının kendi aralarındaki mücadelelerini ve birbirlerini ortadan kaldırmalarını seyreden Uc Türkmenleri, İlhanlıların isyanlar dolayısıyla kendi merkezleri Tebriz ile ilgilenmek zorunda kalmalarını fırsat bilerek kendi bölgelerinde hâkim olmaya başlamışlardır. Türkmenlerin yurt arayışları ve isyanları Türkiye Selçuklu'nun bitmesine sebep olurken Anadolu'da "Beylikler Devri" adı verilmiş olan siyasî yapılanmaların ortaya çıkmasını sağlamışlardır¹⁶².

IV.V. Artuklular

IV.V.I. Fahreddin Kara Arslan (1259-1291)

Eyyubîlerin mağlup edilmesiyle Doğu Anadolu'da hâkim olan Selçuklular, Mardin beyi Artuk Arslan'ın I. Alaaddin Keykubad'a bağlılığını bildirmesiyle Mardin Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Bölgede Eyyubî- Selçuklu çatışması devam etmiş olsa da II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1240 yılında Amid, Urfa ve Harran'ı Eyyubîler'den kurtarmış ve Sincar ile Nusaybin'i de katarak buraları Artuk Arslan'a ikta olarak vermiştir. Otuz beş yıl kadar Mardin hükümdarlığı yapmış olan Artuk Arslan, 1239 yılında vefat etmiştir. O öldükten sonra dört oğlundan biri olan Necmettin Gazi ileri gelenler tarafından Mardin tahtına oturtulmuştur.

¹⁶¹ Sümer, "Keykûbad III", *DİA*, c. XXV, s. 361.

¹⁶² Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 163,170.

Necmeddin Gazi'nin döneminde Moğollar'ın 1251 yılında Diyarbakır ve Meyyafârkın yöresine gelip, Surûc, Harran ve Urfa'ya kadar yakıp yağmalamışlardır¹⁶³.

Hülagu'nun İlhanlı'yı kurduktan sonra civardaki bir takım hükümdarlar kendi iradeleriyle ona biat etmelerine rağmen bu iyi niyetli yaklaşıma gerekli hüsniyeti göstermemiş ve onlara karşı dürüst sayılamayacak bir siyaset izlemiştir. Bu nedenle Necmeddin Gazi ve Eyyubî hükümdarı Melik Kâmil, onun bağlılık davetini reddetmiştir. Nitekim Hülagu 1257'de Suriye üzerine sefere çıktığında Yaşmut komutasında bir kuvveti Mardin ve Meyyafârkın üzerine göndermiştir. Şehirde uzun süren muhasaradan dolayı kıtlık ve hastalık çoğalmış, Necmeddin Gazi'de hastalanmasına ve oğlu Kara Arslan'ın telkinlerine rağmen yine de Moğollarla anlaşmaya ikna olmamıştır¹⁶⁴. Ancak Necmettin Gazi'nin ölümü üzerine oğlu Kara Arslan onun yerine geçmiştir. Moğollar Kara Arslan'ın kendileriyle anlaşma meylinde olduğunu bildiklerinden ona elçi göndermiş ve itaat etmesini beklemişlerdir. Kara Arslan bunun üzerine onların asıl niyetini anlaması ve anlaşma koşullarını öğrenmesi için İzzeddin bin el-Şemmâ'yı Moğollar'a göndermiştir. Sonuç olarak yapılan anlaşmaya göre Kara Arslan'ın sözünde durması şartıyla Dara, Re'sul-ayn, Nusaybin ve Hapur Artuklu ülkesine dâhil edilmiş, karşılığında Mardin kalesinin yıkılmasına ve 50.000 dirhem haraç vergisi ödemeleri kararlaştırmışlardır¹⁶⁵. Fahreddin Kara Arslan 1259'dan 1291'e kadar tâbiyetini devam ettirerek Mardin Artuklularının ortadan kaybolmasını geciktirmiştir. Paraları üzerinde Melik ül-muzaffer Kara Arslan adıyla birlikte İlhanlı hanı Hülagu'nun adı da yer almıştır.

Tâbi olan her hükümdarın askerî seferlere iştirak etme zorunluluğu olduğundan, Fahreddin Kara Arslan da 1260 yılında Musul üzerine Sundagu Noyan kumandasındaki sefere katılmıştır. 1265'te tahta çıktıktan sonra Moğollara tâbi hükümdarların yarlıklarını yenileyen Abaka Han, Artuklu Fahreddin Kara Arslan'a da Diyarbakır ve Diyar Rebia hükümdarı olarak yarlık

¹⁶³ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Turan Neşriyat, İstanbul 1973, s.194-195.

¹⁶⁴ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), TTK, Ankara 2013, s.64.

¹⁶⁵ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 197.

göndermiştir. Fahreddin Kara Arslan, Abaka Han'ın Musul'a yardım gönderen Baybars'tan intikam almak amacıyla 1281 yılında Suriye'ye göndermiş olduğu orduda yer almıştır. Moğol ordusu bu çarpışmada yenilgiye uğramıştır.

1277'de Muineddin Pervane'nin idamına kadar Selçuklu hükümeti tarafından tayin edilen Diyarbakır valileri, 1277'den sonra doğrudan İlhanlılar tarafından görevlendirilmesine rağmen, Moğollar'a sadık kalan Kara Arslan'a güvendikleri için onun idareciliği elinden alınmamıştır¹⁶⁶.

Ahmet Teküder tahta geçtiğinde Mısır Sultanı Kalavun ile anlaşmak için meşhur âlimler ve büyüklerden oluşan bir elçi heyeti gönderdiğinde bu heyetin içinde Artuklu Kara Arslan'ın veziri Şemseddin Muhammed bin Şerefeddin de bulunmaktaydı. Kaynaklarda, Moğollara tâbi olduğu için sakin bir hayat geçiren Kara Arslan'ın yalnızca ismine yer verilmiştir. Otuz üç yıllık hüküm süren Kara Arslan, 1291 yılında ölmüş, kendi inşa ettiği Mardin Muzafferiye Medresesi Külliyesinde defnedilmiştir. Yerine oğlu Melik us-Sa'id Şemseddin Dâvûd geçmiş fakat üç yıl sonra o da ahirete göçmüştür. Onun varlığını zikreden kroniklerin yanında Muzafferiye Medresesi Kitabesinde de ismi yer almaktadır¹⁶⁷.

IV. V.II. Necmeddin Gazi (1294-1312)

Fahreddin Kara Arslan öldükten sonra onun yerine tahta geçen oğlu Dâvûd da üç yıl sonra ölünce, Artuklu tahtına ikinci oğlu II. Necmeddin Gazi çıkmıştır¹⁶⁸. 1277 yılından sonra Moğollar Doğu Anadolu idaresini doğrudan ele alınca, bölgede düzen bozulmuştur. Memlûkler ile Moğollar'ın çatışmaları şiddetle devam etmiştir. Memlûklerin Müslüman olması gerekçesiyle Anadolu halkının onları desteklemelerine fırsat vermemek için Moğollar Hristiyanları makam mevki sahibi yapmakta gayret etmişlerdir. Moğollar'ın bu tutumundan dolayı Türkmen, Kürt ve Arap kabileleri kendilerini ezmek isteyen Hristiyan ve Moğollar'a karşı cephe almıştır. Moğol- Memlûk siyasî çatışması, Hristiyan-Müslüman dinî mücadelesine dönüşmüştür.

¹⁶⁶Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi.** , s. 198-199.

¹⁶⁷Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi.** , s. 200.

¹⁶⁸Reşîdüddin, **a.g.e.**, s.64.

II. Necmeddin Gazi'nin saltanatının ilk yılında Moğol kabilelerinden Oyratlar'da 12.000 çadır halkı, Taragay ve Yısugay idaresinde Artuk vilayetine gelip yerleşmişler ve burada yağmacılık yapmaları üzerine Gazan Han'dan iade emri verilmesine rağmen Oyratlar gelen elçileri öldürüp, aldıkları mallarla birlikte Suriye'ye kaçmışlardır. Memlûkler Oyratlara iyi muamelelerde bulunsalar da, onlar burada da kaos ortamı oluşturduklarından, bazı beyleri öldürülmüş, bazıları geri dönemk zorunda kalmış, Ak-boğa'nın emrindekiler ise Memlûk askerî hizmetinden def edilmişlerdir.

Sülemiş isyanı gibi İlhanlılar Anadolu'daki Moğol komutanlarının isyanlarıyla meşgul iken, fırsattan istifade eden Memlûkler de 1298 yılında Artuk vilâyetini istila etmişlerdir. Ancak Mardin kalesini ele geçirmeye muvaffak olamadıklarından çevreye ve insanlara zarar vererek Koçhisar'a geçmişler ve aynı şeyleri orada da yapmışlardır. Buna karşılık Şam Emiri Seyfeddin Kıpçak'ın Gazan Han'a sığınarak, onu Memlûkler'e karşı kışkırtmıştır. Gazan Han'ın Suriye seferine çıktığında II. Necmeddin Gazi de bu seferde bulunmuştur¹⁶⁹.

Gazan Han, II. Necmeddin Gazi ve atalarının İlhanlı'ya sadakatinden ötürü Diyarbakır ve Diyar Rebîa'yı ona vermekle kalmayıp, "sultan" unvanı ile birlikte hükümdarlık alametleri olan taç ve çetr vermiştir. 1299 yılında Mardin'de basılmış olan gümüş sikkelerde Necmeddin Gazi'nin sultan unvanı bulunmakta ve gümüş para bastırılmış hükümdarlar listesinde onun adına da rastlanmaktadır. Bu zamana kadar Artuklu hükümdarlarının sultan unvanı kullanmadıklarından yola çıkarak II. Necmeddin Gazi döneminde Artuklu- İlhanlı ilişkilerinin sağlam temeller üzerinde ilerlemiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkiler akrabalığa da taşınmış, Olcaytu Han 1309 yılında Sultan Necmeddin Gazi'nin kızı Dünya Hatun ile evlenmiştir. Necmeddin Gazi, Memlûklerden bir grup Mardin'e gelerek Olcaytu Han'a sığındığında, İlhan'ın emri üzerine, Artuklu vergileri yerine sayılacağı 60.000 dinar para ve yüz mekûk arpa Memlûk mültecileri ve onların atlarına bağışlamıştır.

II. Necmeddin Gazi 1312 yılında hayata gözlerini yummuş, naaşı kale altındaki medresesine defnedilmiştir. Ölümünden sonra İbn Batuta Mardin'e

¹⁶⁹ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, .s. 200-201.

uğramış ve onun iyi bir hükümdar olduğunu söylemiştir. İbn Batuta, İbn Tağriberdi'nin de eserine eklemiş olduğu Iraklı şair Safiuddin Hillî'nin Necmeddin Gazi'ye ithafen yazmış olduğu övgü dolu şiiri nakletmiştir. Bu şiirden öğrendiğimiz kadarıyla Necmeddin Gazi, Musul civarındaki eşkıya ve asileri sürgün etmiştir. Kilolu olduğu için, savaşta yorulduğunda dinlenmek üzere yanında mahfe taşımıştır¹⁷⁰.

IV.IV.III. Melik Salih Şemseddin (1312-1366)

Melik Salih, babası Necmeddin Gazi'nin ölümünden sonra tahta çıkan abisi Ali Alp'in on yedi gün sonra zehirlenerek ölmesi üzerine hükümdar olmuştur. Elli dört yıl tahtta kalmış, Artuklular'dan en uzun süre saltanat süren hükümdar olmuştur. Onun döneminde İbn Batûta Mardin'i ziyaret etmiş ve Melik Salih Şemseddin'in Irak, Suriye ve Mısır'da cömertliği ile ün saldığını bildirmiştir¹⁷¹.

İlhanlı'ya bağlı oldukları için Mardin Artukluları da Memlûk- İlhanlı çekişmelerinde yer almışlardır. Memlûk ordusu 1315 senesinde Halep valisi Şehâbeddin Karatay komutasında Mardin ve Koçhisar'a girerek günlerce yağma etmekle kalmayıp, aynı anda yıllık haraç vergisini tahsil etmek için Mardin'de bulunan 2000 Moğol askerinden 600ünü öldürmüşler, 240ını da esir alarak Halep'e geri dönmüşlerdir. Memlûkler, Anadolu'da cereyan etmekte olan Karamanoğulları'nın Konya'yı işgali, Uc Türkmenleri'nin Moğol hâkimiyetini kırmak için ayaklanmaları dolayısıyla Moğollar'ın Anadolu'da meşgul olmalarından yararlanarak akın etme fırsatı bulmuşlar, bu vesile ile de kendilerine bağlı olan Türkmenler'e destek vermişlerdir. Nitekim Emir Çoban Memlûkler'e karşı büyük bir ordu ile Anadolu'da harekete geçmiş, Memlûkler de Mardin'e Halep naibi Seyfeddin Tingiz komutanlığında bulunan bir ordu sevk etmişlerdir¹⁷².

Memlûk ordusu 27 Nisan 1315'te Malatya'ya ulaşmış ve şehrin önüne ordugâh kurmuştur. Halkın baskı ve zulümlerinden şikâyetçi olduğu Emir Çoban'ın naibi Cemaleddin Hızır ve Kürt emiri Mandu Mısır ordusunu

¹⁷⁰ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 202.

¹⁷¹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 203.

¹⁷² Aynı yer.

karşılıklıdır. Mısır ordusunun komutanı Seyfeddin Tingiz, askerlerinin şehri yağma etmesini engellemek istediye de durdurulamamış olan askerler zengin ve sanayileşmiş Malatya şehrinden çok sayıda değerli eşya, para almışlar, dinî inanç ayrımı yapılmaksızın halkı esir etmişler, Müslümanlara zulüm yolunu tercih etmiş olan Kürt emiri Mandu'yu ve Moğol kumandanı Gürboğa'nın oğlunu yanlarında götürmüşlerdir.

Bu olaylar üzerine Artuklu sultanı Melik Salih, âdet üzerine 1315 yılında tâbi olduğu İlhanlı Olcaytu'yu ziyaret etmiştir. Moğol hanının kısa bir zaman sonra ölmesi vesilesiyle Cacaoğlu Alaaddin gönüllü Türkmenler'den oluşan 12.000 süvari ile 1317'de Diyarbakır'ı işgal, yağma ve çok sayıda insanı katletmiştir. Diyarbakır olayının, Halep'ten gelen kuvvetlerle meydana gelmiş olduğu Ebî'l- Fidâ tarafından nakledilirken, Bar Hebraeus ise Diyarbakır halkının Melik Salih'e isyan ve onun da Cacaoğlu'nu davet ettiği, şehrin valisi Alemeddin'in onlara kapıları açtığını, Cacaoğlu'nun Mardin'e giderek Melik Salih ile bu şekilde anlaşarak şehre hâkim olduğu bildirilmiştir. Buna göre Cacaoğlu'nun Memlûkler'e mensup olduğu ve Hanın ölümü üzerine çıkmış olan karışıklıklara ilaveten Hristiyan-müslüman ilişkilerinin daha da gerginleştiği, Melik Salih'in Diyarbakır valisi ile anlaşarak bu kuvveti getirttiği anlaşılmaktadır¹⁷³.

Kayda değer olan bir başka olay ise Mısır Sultanı'nın, 1322 yılında Ayıtmış'ı Ebû Said Bahadır Han'a iki bin dinar ile göndermiş olması ve İlhanlı-Memlûk münasebetlerinin dostane bir şekle bürünmesi ve antlaşma imzalamalarıdır. Elçi Tebriz'den ayrılmadan önce yapılan antlaşma Cuma günü minberden halka bildirilmiştir.

Mecd ül İslamî adındaki bir tüccar Tebriz'den çalgı çalabilen bir cariye mübayaa etmiş ve onu Mısır Sultanı'na götürmek üzereyken Melik Salih bu cariyeye âşık olmuş, satın almak istemiştir. Tacir, Mısır Sultanına götürdüğünü beyan ederek cariyenin satın alınmasına karşı çıkmış, Mısır Sultanının da gönderilmediği takdirde Mardin'i alt üst edeceği tehdidini bildirmişse de Melik Salih umursamayarak cariyeyi yanında tutmuştur.

¹⁷³ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 204-205.

Moğollar'a tâbi olan Hısn Keyfâ Eyyûbileri İlhanlılar'ın zayıfladığında bağımsızlık çabasına girişmişlerdir. Bununla kalmayarak çevrelerinde Artuklular gibi İlhanlılar'a bağlı olan yerlere saldırmışlardır. Eyyûbi Sultanı Melik Adil 1334 yılında Hapur'u ve Meyyafârkîn'i işgal ettiğinde buraya kuvvet göndermiş olan Artuklular Melik Adil'e karşı koyamamışlardır. Artuklu sultanı Melik Salih Ebû Said Bahadır Han'dan yardım istediği halde gelecek yardımı beklemeden Hısn Keyfâ'ya hücum etmiştir.

Devletin hakimiyetinin azalmaya başladığında bölgedeki Kürt aşiret beyleri de bağımsızlık elde etmeye çalıştıklarından Beçnevî ve Zirki Kürtleri Meyyafârkîn karşılığında Melik Adil ile Artuklular'a karşı ittifak kurmuşlardır¹⁷⁴.

Artuklular ile Eyyûbiler arasında Siirt'te mücadele sürmekte iken, Siirt halkı Artuklular'a eskiden bağlı olan Erzen Beyi Devletşah'ın torunu Celaledin'den yardım istemişler, o da Siirt'e kardeşini vali olarak göndermiştir. Eyyûbi sultanı Melik Adil öldükten sonra yerine kardeşi Eşref geçmiş (1337), Eyyûbi tahtına oturduğu aynı yıl Celaledin'in kız kardeşi ile evlenmiştir. Böylelikle Eyyûbiler Siirt'e de egemen olmuşlardır.

1336 yılında İlhanlılar'ın yıkılması üzerine Süleyman Han ve Çobanîler'in Diyarbakır'a gelip Sutaylılar ve Kürtler'i itaat altına aldıklarında Artuklu sultanı Melik Salih'e verdikleri fermanla onun saltanatını tasdik etmişlerdir. Melik Salih, çok uzun bir zaman geçmeden Oyratlar'ın bölgeye gelip Çobanîler'i alt etmeleri üzerine Çobanîler ve Sutaylılar'ı aracılığını yapmış olduğu Memlûkler'e itaat etmelerine vesile olarak yersiz kalmalarına engel olmuştur¹⁷⁵.

Beşinci Bölüm

ALTIN ORDA HANLIĞINDA MÜSLÜMAN TÜRKLER

Altın Orda'nın kurulmuş olduğu coğrafyada demografik unsurun çoğunluğunu Kıpçaklar teşkil etmiştir. Bölgenin Türklerin göç yolu üzerinde bulunması farklı

¹⁷⁴ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 205.

¹⁷⁵ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 206.

Türk boylarının da yurt edinmesini sağlayarak Türkleşme ve İslamlaşma evresi çok gecikmemiştir. Dönemin çağdaşı Arap Tarihçisi Ömerî, Altın Orda'nın Türkleşip İslamlaşmasını Altın Orda'nın eskiden Kıpçakların yurdu olduğunu ve Moğollar gelince Kıpçakların onlara tabiiyetiyle birlikte Moğol- Kıpçak evlilikleri ile birlikte iki kavmin akraba olduğunu ve Moğolların Kıpçaklaştığını ifade etmiştir¹⁷⁶. 1242 yılında yapılmış olan Kalka savaşında Kıpçaklar yenilmiş ve Moğollara tâbii olmuşlardır. Çeyrek asırlık süre içerisinde Moğollar kimliklerini kaybetmeye başlamışlardır¹⁷⁷.

---

¹⁷⁶ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 395.

¹⁷⁷ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 395; Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 48-49 ; Faruk Sümer, ‘Anadolu’da Moğollar’, s. 24.

SONUÇ

Uygurlar, Moğol hâkimiyetine girdikten sonra İmparatorlukta, Moğollar'ın askerlik ve bürokrasi alanlarında önemli mevkilere sahip olarak kendi müesseselerini Moğol Devleti'ne iştirak etmeye çalışmışlardır. Moğol Hanları'nın başkâtipleri genel olarak Uygurlar'dan seçilmiştir. Uygurlar Moğol Devlet teşkilatında üstlendikleri bu rollerle İmparatorluğun uygarlaşmasına hizmet etmişlerdir diyebiliriz.

Askerî teşkilata sahip olmuş olan Moğollar için sivil bir makamda bulunmak utanç verici olmuştur. Ayrıca istila ettikleri bölgelerde yaşanmış olan kaos ortamı da Moğolların şehirleri idare etmesini zorlaştırmıştır. Bu sebeple Moğol Hanları, sivil makamlara çoğunlukla buldukları şehirlere hâkim olan ve nitelikli kişileri yerleştirmişlerdir. Kaanlar için şehirlerin yönetilmesi vergilerin tahsil edilmesinden daha az öneme sahip olduğundan, şehirlerin idarecileri olan darugaçilerin idarî işlerine müdahale etmemişlerdir. Böylelikle onlar Moğol Devletinde bürokrasiyi inşa etmişlerdir.

Çağatay Hanlığı'nın tahtına oturmak için Moğol asilzâdeleri arasındaki mücadeleler Maverâünnehr şehirlerinin çok kez işgal edilmesine ve harap olmasına sebep olmuştur. Kağanlığa bağlı olan Çağatay Hanlığı'nda bulunmuş olan Müslüman ve Türk idareciler, Mahmud ve Mesud Yalavaç şehirleri onarmaya gayret etmişlerdir. Aynı zamanda Moğol ordularının teçhizatı için maddi kaynak edinmek üzere halka vergi yükü binmemesi maksadıyla vergileri hafifletmek için uğraşmışlardır.

Moğollar'ın, Orta Asya, Deşt-i Kıpçak ve Anadolu gibi Türk coğrafyasında egemen olmaları, Türkleşmelerini etki eden faktörlerden en etkili olanıdır. Bu durum, saydığımız bölgelerin zamanla Türkmen beylerinin hâkimiyetine girmiş olması sonucunu doğurmuştur. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak bugün Çağatay Türkçesi adıyla anılan bir dil miras kalmıştır.

İlhanlılar, Kösedağ'dan sonra kademeli bir şekilde Türkiye Selçuklu Devleti ve ona bağlı bulunmakta olan beylikleri itaati altına almıştır. İran Moğolları, Türkiye Selçuklularının taht kavgalarını fırsata çevirmek için iki sultanlı yönetim şekline sıcak bakmışlar ve sultanların arasında rekabet ortamı yaratmışlardır. Gerek sultanların gerekse İranlı devlet adamlarının birbirleriyle olan rekabeti, Moğol hâkimiyetinden kurtulmak için çareler aranmasının önüne geçmiştir. Sultan ve devlet adamlarının bu tutumu Türkiye Selçuklularının gün geçtikçe gücünü kaybetmesine ve buldukları her yerde korku salan Moğollar'ın Anadolu'daki varlığı, uzun vadede bakılacak olursa Anadolu'nun doğusundaki Türkmen kabilelerini orta kesimlere iterek *uc boylarının* meydana çıkmasını sağlamıştır. Türkmen kabilelerinden oluşmuş olan *uc boyları* Moğol denetiminden uzak olması dolayısıyla Anadolu'nun batısında Bizans ile mücadele etmişler ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasını hızlandırmışlardır.

KAYNAKÇA

- AKA, İsmail, ‘‘Aksarayî, Kerîmüddin’’, **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s.293.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-î, **Müsâmeret’ül-Ahbâr**, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2000.
- BARTHOLD, V.V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, hzr. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981.
- BARTHOLD, V.V. , **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (haz. Kâzım Yaşar Koprıman- Afşar İsmail Aka), Emel Matbaacılık Sanayii , Ankara 1975.
- BİLGİN, Orhan, ‘‘Cüveynî, Ata Melik’’, **DİA**, c. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 140-141.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Atamelik, **Tarih-i Cihangüşa**, (çev. Mürsel Öztürk), c. I-II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1958,
- DAYI, Özkan, **İran Moğollarında İdarî Bürokrasi (1231-1295)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2017.
- DAYI, Özkan, ‘‘Mahmud Yalavac’ın Moğol İmparatorluğundaki Faaliyetleri’’, **Current Research in Social Sciens**, Erzurum 2015, c. I, ss. 63-68.
- DEMİRKENT, Işın, ‘‘Haçlılar’’, **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 525-546.
- DEVLET, Nadir, ‘‘Altın Orda Hanlığı’’, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c. IX, İstanbul 1988, Çağ Yayınları, ss. 103-185.
- DEVLET, Nadir, ‘‘Çağatay Devleti’’, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c. IX, İstanbul 1988, Çağ Yayınları, ss. 301-310.
- DEVLET, Nadir, ‘‘İlhanlılar’’, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c. IX, İstanbul 1988, Çağ Yayınları, ss. 63-102.
- ERSAN, Mehmet, **Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı**, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.
- FAZLULLLAH, Reşîdüddin, **Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipaurkhelejani), TTK Yayınları, Ankara 2013.
- GEDİKLİ, Fethi, ‘‘Yasa’’, **DİA**, c. 43., TDV yay., İstanbul 2013, s. 336-340.
- GROUSSET, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, (çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- KAFALI, Mustafa, ‘‘Cengiz Han’’, **DİA**, c. 7, TDV yay., İstanbul 1993, ss. 367-369.
- İBN BÎBÎ, **El Evâmîrü’l-Alâ’iye Fi’l-Umuri’l-Alaiye (Selçukname)**, (haz. Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, c. II, Ankara 1996.

- KAFALI, Mustafa, "Cuci Han", **DİA**, c. 8, TDV yay., İstanbul 1993, s. 78-79.
- KAFALI, Mustafa, **Çağatay Hanlığı**, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- KAMALOV, İlyas, **Moğolların Kafkasya Politikası**, Kaknüs yay., İstanbul 2003.
- KAYMAZ, Nejat, **Anadolu Selçuklu Sultanlarından Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri**, TTK yay., Ankara 2009.
- KEMALOĞLU, İlyas, "Saray", **DİA**, c. 36, TDV yay., İstanbul 2009, ss. 121-122.
- KEMALOĞLU, İlyas, "Yarlık", **DİA**, c. 43, TDV yay., İstanbul 2013, ss. 334-335.
- KESİK, Muharrem, "Mesud II", **DİA**, c. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 342-344.
- KUSHENOVA, Ganizhamal, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig**, S.38, Yaz/2006, ss. 185-196.
- Moğolların Gizli Tarihi**, (çev. Ahmet Temir), TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Moğolların Gizli Tarihçesi**, (Çev. M. Levent Kaya), Kronik Yayınları, İstanbul 2018.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri**, IQ Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Bîbî", **DİA**, c. 19, TDV yay., İstanbul 1999, ss. 379-382.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Târih-i Cihângüşâ", **DİA**, c. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, .77-79.
- RUBRUK, Wilhelm Von, **Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat**, (çev. Ergin Ayan), Kronik Yayınları, İstanbul 2019.
- SARAY, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s.538-540.
- SEVİM, Ali, "Keyhüsrev II", **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 349-350.
- SEVİM, Ali, "Keyhüsrev III", **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s.351-352.
- SEVİM, Ali, "Süleyman Şah I.", **DİA**, c. 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s-103-105.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", **SAD**, I, Ankara 1969, ss. 1-147.
- SÜMER, Faruk, "Keykâvus II", **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 355-357.

- SÜMER, Faruk, “Keykûbad I”, **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 358-389.
- SÜMER, Faruk, “Keykûbad III”, **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 360-361.
- SÜMER, Faruk, “Kılıçarslan IV”, **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 404-405.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Câmiu’t-Tevârih”, **DİA**, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 132-134.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Kurultay”, **DİA**, c. Ek-2, TDV yay., İstanbul 2016, ss. 94-95.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Türkistan”, **DİA**, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss.556-560.
- TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Turan Neşriyat, İstanbul 1973.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.
- YAKUBOVSKİY, A. Yu. , **Altın Ordu ve Çöküşü**, (çev. Hasan Eren), Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1976.
- YAZICI, Nesimi, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- YUVALI, Abdülkadir, “Çağatay Han”, **DİA**, c. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss.176-177.
- YUVALI, Abdülkadir, “Çağatay Hanlığı”, **DİA**, c. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 177-178.
- YUVALI, Abdülkadir, “İlhanlılar”, **DİA**, c. 22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 102-105.
- YUVALI, Abdülkadir, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

Özgeçmiş

Betül Sümeyra TAHTALI

20 Mayıs 1993 tarihinde, Zonguldak'a bağlı Çaycuma ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Çorum'da tamamladı. 2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümünde üniversite eğitimini almaya başladı, 2016 yılında mezun oldu ve aynı yıl Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Genel Türk Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans öğrencisi olarak eğitim almaya başladı. Bu sırada meslek hayatına atılmış ve çeşitli alanlarda çalışmış olan Tahtalı, halen özel bir eğitim kurumunda Tarih Öğretmenliği yapmaktadır.